

OSMANLI VE BATI KÜLTÜRLERİNDE SİYASETNAME GELENEĞİ: GELİBOLU' LU MUSTAFA ÂLÎ'NİN NUSHATU'S-SELÂTİN ve NİCCOLÒ MACHIAVELLİ'NİN IL PRİNCIPE ÖRNEĞİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

TRADITION OF POLITIC IN OTTOMAN AND WESTERN CULTURES: A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE EXAMPLE OF MUSTAFA ALI'S NUSHATU'S-SELÂTİN AND NICCOLO MACHIAVELLI'S IL PRINCIPLE

Doç. Dr. Kayhan ATİK

Kırıkkale Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, KIRIKKALE/TÜRKİYE, kayhanatik@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0002-6312-9130

Cite As Atik, K. (2021). "Osmanlı Ve Batı Kültürlerinde Siyasetname Geleneği: Gelibolu' Lu Mustafa Âli'nin Nushatu's-Selâtin Ve Niccolò Machiavelli'nin Il Principe Örneği Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:6, Issue:26; pp:1100-1120

ÖZET

Osmanlı siyasetnameleri, devletin ihtişamlı dönemlerinde başta devlet başkanı olmak üzere diğer bütün devlet adamlarında olması gereken özelliklerden, yönetimin temel ilkelerinden bahseder. Devletin zayıfladığı veya bunalımda olduğu zamanda ise, devletin bu bunalımdan nasıl çıkacağı hususunda çeşitli teklifler ve çözüm yolları önerir. Fakat siyasetnameler bunların yanında, genel olarak iktisadi, hukuki, askeri, sosyal ve kültürel konularda da çok önemli bilgiler verir. Aynı şekilde Batı'da siyasetname türünden eserler ise, Erken Orta Çağ, Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinden gelen en önemli siyasi yazı türleri arasında hükümdarlara verilen tavsiyelerdir. Avrupa geleneğinde "prensler için aynalar" olarak adlandırılan bu tür metinler, tipik olarak, bir kişinin siyasi düşmanlarına karşı nasıl korunacağı, yetkin bir yöneticinin nasıl seçileceği veya kişinin Tanrı ile kişisel sorunlarını nasıl müzakere edeceği gibi çeşitli konularda yöneticilere faydalı bilgiler sağlayan kitap uzunluğundaki yazılardır. Yani Batı'da "Prensler için Aynalar" (Mirrors for Princes) terimi, hükümdarlara ve diğer yüksek rütbeli danışmanlara bilgelik veya rehberlik sunmaya çalışan metinler için ortak bir isim olmuştur. Karşılaştırmalı Tarih: Zaman ve mekân açısından farklı iki toplum veya zaman ve mekân açısından yakın ve birbirlerinden sürekli etkilenmiş iki toplumun karşılaştırılmasıdır. Çok temel olarak farklı zamanlarda veya coğrafi çevrede benzer tarihi olayların düzenli incelenmesidir. Karşılaştırmalı Tarih, detaylı inceleme ve karşılaştırma için birçok bilgi toplar ve sonra önemli benzer ve farklı durumları karşılıklı tanımlamak için çalışır. Bu çalışmada Gelibolu'lu Mustafa Âli'nin Nushatu's-Selâtin isimli eseri ile Niccolò Machiavelli'nin Principe örneği üzerine karşılaştırmalı bir analiz denemesi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Siyasetnameler, Batı, Prensler için Aynalar.

ABSTRACT

Ottoman politics mentions the basic principles of administration and the features that should be in all other statesmen, especially the head of state, in the glorious times of the state. When the state is weakened or in crisis, it offers various proposals and solutions on how the state will get out of this crisis. However, in addition to these, the political books also provide very important information on economic, legal, military, social and cultural issues in general. Likewise, works of politics in the West are the advice given to rulers among the most important types of political writing from the Early Middle Ages, Middle Ages and Renaissance periods. Called "mirrors for princes" in European tradition, such texts are typically book-length texts that provide rulers with useful information on a variety of topics, such as how to defend oneself against political enemies, how to choose a competent ruler, or how to negotiate one's personal problems with God. So in the West the term "Mirrors for Princes" has become a common name for texts that seek to offer wisdom or guidance to monarchs and other high-ranking advisers. Comparative History: It is the comparison of two societies that are different in terms of time and space, or two societies that are close in terms of time and place and have been constantly influenced by each other. Very basically it is the regular study of similar historical events at different times or in a geographical environment. Comparative History collects a lot of information for detailed review and comparison, and then works to mutually identify important similar and different situations. In this study, we tried to make a comparative analysis on the work of Mustafa Âli from Gallipoli, named Nushatu's-Selâtin and Niccolò Machiavelli's Principe.

Keywords: Ottoman, Political Names, West, Mirrors for Princes.

1. GİRİŞ

Osmanlılarda siyasetname, Arapça, memleket idare etmek, bir nesneyi dikkatle gözetmek, at bakmak anlamlarına gelen siyaset kelimesiyle, Farsça mektup anlamındaki "name" kelimelerinden oluşan siyasetname, devlet adamlarına ülke yönetiminde adaleti nasıl sağlayabilecekleri yolunda öğütler veren, başta hükümdar ve diğer devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi veren eserlerdir. Doğu devletleri ve aynı zamanda Türk devletinin devamını sağlamak amacıyla en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili olarak, başta hükümdar olmak üzere vezir ve diğer bütün devlet adamlarına öğüt vermek, yardımcı olmak ve onları uyarmak amacıyla fikir adamları ve devlet adamları eserler yazmıştır (Bursalı M. Tahir, 1330; Levend, 1962: 167; Levend, 1964: 96; Güngör Ercan, 1999; Uğur, 1987: 13-14; Atik, 2017: 1-2). Genel olarak hükümdarlara sunulanlara Nasihatü's- Selâtin, Nesayihu'l- Mülk denilirken; vezirlere

sunulan eserlere Düsturu'l- Vüzera, Nasihatü'l- Vüzera, adları verilmiştir. Bu genel isimlerin yanında çok daha özel olanlar da vardır, Lütfi Paşa'nın Asafname'si ve bizim çalışmamız olan "Rebiü'l-Mülk ve Âdabü Süluki'l-Mülük"(Atik, 2017)gibi.

Aslında genel olarak siyasetnameler, devletin ihtişamlı dönemlerinde başta devlet başkanı olmak üzere diğer bütün devlet adamlarında olması gereken özelliklerden, yönetimin temel ilkelerinden bahseder. Devletin zayıfladığı veya bunalımda olduğu zamanda ise, devletin bu bunalımdan nasıl çıkacağı hususunda çeşitli teklifler ve çözüm yolları önerir. Fakat siyasetnameler bunların yanında, genel olarak iktisadi, hukuki, askeri, sosyal ve kültürel konularda da çok önemli bilgiler verir.

Siyasetnameler, siyasetle, devlet yönetimi ve ahlak kuralları ile ilgili eserlerdir. Bu eserler, hükümdarlar ve devlet yöneticilerine ithafen kaleme alınmıştır. Bunlar devlet yönetimini konu olarak ele alır, hükümdar vezir gibi devleti yönetenlerde bulunması gereken özellikleri belirterek, yönetimin şartları ve esaslarını ortaya koyarlar. Ayrıca, yazıldığı zamanın anlayışına göre en iyi devlet idaresinin nasıl olması gerektiğini, bunu sağlamak için nelerin yapılabileceğini, halkın nasıl memnun edileceğini, hükümdarın ve diğer devlet adamlarının halka karşı sorumluluklarını konu edinen eserlerdir. Siyasetnameler de başta hükümdar olmak üzere vezirlere ve diğer devlet adamlarına görevlerini, olması gerekenleri ve özellikle ahlaki konuları hatırlatır. Ayrıca devletin o günkü askeri, ekonomik, sosyal durumunu ortaya koyar, problemlerin çözümü için teklif ve önerilerde bulunur. (Bursalı M. Tahir, 1330; Levend, 1962: 167; Levend, 1964: 96; Güngör Ercan, 1999; Uğur, 1987: 13-14; Atik, 2017: 1-2)

Siyasetname geleneğinin bilinen ilk öncüsü diyebileceğimiz eser Beydaba'nın M.S. 300 yılında Sanskritçe yazdığı "Pañçatantra" adlı eserdir. Pañçatantra siyaset ve devlet yönetimi konularını ele alır. Yazar düşüncelerini bize hikâyeler şeklinde sunmuştur. Sasaniler zamanında hükümdarlara nasihatler şeklinde devlet adamlarına devlet idaresini anlatan eserler yazılmıştır. Andarznâme, Pendnâme adıyla nasihatleri, ahlaki ve dini kuralları anlatan o döneme ait birçok eser bulunmaktadır. Bunların başında Buzurcmihr Risalesi, Tansar'ın Mektubu gibi eserler gelir. Tansar, Sasanî Devleti'nin kurucusu Erdeşir'in (226-240) başrahibi Tansar'ın Taberistan Hükümdarı Cusnasf Şah'a yazdığı siyâsî ve ahlâkî meselelere dair bir mektuptur. Tansar'ın Mektubu Sâsânîler'in siyasi teşkilâtı hakkında çok önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Enûşirvân'ın başveziri olan Büzürmihr'e ait olan 'Büzürmihr Risalesi de önemli eserdir.

İslamiyet ten sonra bu tür eserler Arapçaya çevrilmeye başlanmıştır. Bunların ilki Abdullah İbn Mukaffa'nın 'Kelile ve Dimne" adlı eseridir. Sanskritçe yazılan Pañçatantra önce Pehlevîce'ye sonra Süryanice'ye daha sonra da Arapça'ya çevrilmiştir. Abdul-lah İbn. Mukaffa, Burzoe'nin Pehlevîce çevirisini Arapça'ya çevirdi. Abdullah İbn. Mukaffa sayesinde bu eser günümüze ulaşmıştır. Bu eser zamanla diğer Müslüman ülke dillerine çevrilmiş, dolayısıyla bunun İslam siyaset geleneğine de etkisi olmuştur(Uğur, 1987: 13-15; Aykut, 2003: 5-7; Karaismailoğlu, 2010: 212).

İslam dünyasında siyasetname geleneğini etkileyen iki görüş olduğu belirtilir. Bunlardan birisi, İran da yazılan nasihatname ve siyasetnamelerdir. Bu eserlerin ilk örnekleri Abdullah İbn Mukaffa'nın 'Kelile ve Dimne'si, Cahız'ın 'Kitabu't-Tac'ı, Keykavus'un 'Kâbus-Name'si ve Nizamü'l- Mülk'ün 'Siyaset-Name'sidir. Bunlar, kendilerinden sonra gelen eserler üzerinde etkili olmuşlardır.6 İslam dünyasındaki siyasetname geleneğinin etkilendiği ikincil kaynaklar ise, Farabi ve İbn. Sina gibi filozoflarımız sayesinde Platon (M.Ö. 427-437) ve Aristoteles'in (M.Ö 384-322) bu konuda yazdığı eserlerdir. Çünkü Platona göre, erdemli, bilgili ve adaletli kişilerin yönetici olmaları gerekir. Yine ona göre yöneticiler filozof olmalı veya filozoflar yönetici olmalıdır. Aristoteles ise, devleti toplumun en yüksek siyasi örgütü olarak görür ve devlet yönetimi ve yöneticilerin vasıflarından bahseder(Uğur, 1987: 13-15; Korkut, 2012: 149-156; Bayburtlugil, 1995; Karaismailoğlu, 2010: 12)

Bu konuda vezir Tonyukuk, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Yusuf Has Hacib'i de unutmayalım. Çünkü onlar, ilk Türk siyaset-namecileridir diyebiliriz(Tekin, 1998; Arat, 1979; Alkayış, 2012: 711-738).

Siyasetname geleneğinin menşei hususunda şöyle de düşünebiliriz. Türkler siyasetname geleneği konusunda biraz İran'dan kısmen Platon ve Sokrat'tan esinlenmiş olabilirler. Fakat kendi tarihi köklerinde de siyasetname geleneğinin kaynağı olabilecek eserler vardır. Bunlardan birisi bazı Türkologların Türklerin Bismarck'ı dedikleri Vezir Tonyukuk'tur. Vezir Tonyukuk kendi adına diktirdiği Anıt Metin'de devlet yönetimi ile ilgili mevcut düzen ve olması gerekenleri ortaya koymuştur. Yöneticilere tavsiyelerde bulunmuştur. Aynı şekilde Bilge Kağan yazıtında Bilge Kağan'ın kahramanlıkları, Türk halkına mesajları ve kendisinin devleti nasıl büyüttüğü anlatılmaktadır. Bu konudaki diğer bir önemli eser de Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'i dir. Kemal Yavuz'un ifadesi ile "Yusuf kitap tertibinden tutun da eserinde yer verdiği hususlar bakımından da ilktir ve öncüdür. Her ne kadar Kutadgu Bilig için İranlılar Şehname demişlerse de,

eser bir siyasetnamedir. Bu siyasetname “Türklüğün kendine özgüdür.” demektir. (Tekin, 1998; Arat, 1979; Alkayış, 2012: 711-738). Dolayısıyla Türklerin yazdığı siyasetnamelerin kaynağını illa başka milletlere dayandırmak için de kendimizi zorlamayalım. Kendi öz kültürümüzden de mükemmel siyasetnameler çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu XVII. yüzyıla kadar dünyanın en kuvvetli devletlerinden birisi idi. Ancak bu yapı aşağı yukarı XVI. yüzyılın ortalarına kadar mükemmel bir şekilde devam etmiştir. Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İmparatorluk bunalımlı bir devreye girmişti. Bu dönem Kanuni’den (1520-1566) itibaren başlamıştır denebilir. Bu devre, III. Murad (1574-1595) döneminde kendisini iyice belli etmiş, III. Mehmed döneminde (1595-1603) de devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun bunalımlı döneminin her ne kadar III. Murad’la(1574-1599) kesin olarak başladığı bilinse de, aslında Kanuni’ye(1520-1566) kadar uzandığını söyleyebiliriz.

Osmanlı Devletinde bu siyasetnamelerin yazılmaya başlaması, devlet idaresindeki bozulmaların başladığı 16. Yüzyılın sonlarından itibaren başlamış, 19. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Lütü Paşa, “Asafname”; Gelibolu’lu Mustafa Âlî, “Nüshatü’s-Selatin”; Koçi Bey, ”Risale-i Koçi Bey”; Deftardar Sarı Mehmet Paşa, Nesayihu’l-Vüzerâ ve’l-Ümera”; Süleyman Penah Efendi, “Penah Efendi Mecmuası” gibi eserler bunlardan bazılarıdır.

Batı’da siyasetname türünden eserler ise, Erken Orta Çağ, Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinden gelen en önemli siyasi yazı türleri arasında hükümdarlara verilen tavsiyelerdir. Avrupa geleneğinde "prensler için aynalar" olarak adlandırılan bu tür metinler, tipik olarak, bir kişinin siyasi düşmanlarına karşı nasıl korunacağı, yetkin bir yöneticinin nasıl seçileceği veya kişinin Tanrı ile kişisel sorunlarını nasıl müzakere edeceği gibi çeşitli konularda yöneticilere faydalı bilgiler sağlayan kitap uzunluğundaki yazılardır. Yani Batı’da "Prensler için Aynalar" (Mirrors for Princes) terimi, hükümdarlara ve diğer yüksek rütbeli danışmanlara bilgelik veya rehberlik sunmaya çalışan metinler için ortak bir isim olmuştur(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242). Yukarıda belirttiğimiz gibi Batı’da hükümdarlara ve diğer yüksek rütbeli danışmanlara bilgelik veya rehberlik sunmaya çalışan eserlere “ayna” tabiri kullanılmıştır. Biz bundan sonra Batı’da ki bu “ayna” diye isimlendirilen eserlere de, “siyasetname” kelimesini kullanacağız.

Prensler için Hint, Fars, Yunan, Roma, Bizans ve Babil Siyasetnameleri vardır. Avrupa Siyasetnameleri neredeyse Orta Doğu siyasetnameleri kadar erken başlar; nasıl tanımlandıklarına bağlı olarak dokuzuncu yüzyıldan ve hatta sekizinci yüzyıldan kalma Karolenj Siyasetnameleri vardır(Darling, 2013: 223-242). Örneğin İran devleti, Roma ve Helenistik krallıkla güçlü bir ilişkiye sahipti. Persler ve Yunanlı veya Bizanslılar arasındaki savaşlar bütünleştirici ve evrenselleştirici öneme sahiptir (Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Al-Azmeh, 1997, 9-10).

En eski eserlerden biri, Pangur Bán parlak şiiri (c. 9. yüzyıl) ile ilişkili İrlandalı şair Sedulius Scottus (fl. 840-860) tarafından yazılmıştır. Muhtemelen en iyi bilinen Avrupa "siyasetnamesi", Niccolo Machiavelli'nin The Prince (c. 1513) adlı eseridir, ancak bu en tipik örnek değildir. Bazı başka örnekler aşağıda listelenmiştir(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Bu metinler uzun zamandır değerli edebi katkılar olarak kabul edilirken zamanlarının siyasi ve kültürel fikirlerinin yansımaları olarak da okunabilir. Orta çağdaki siyasi organizasyon, hükümdarların egemenliğindeydi özellikle krallar ve muadilleri siyasi gücün belirleyici sahipleri olan kişilerdi. Akademisyenler, bu tür metinlerin içeriğinin, metinlerin yazıldığı hükümdarların karşılaştığı siyasi zorlukları yansıttığını savundu. Bu şekilde, Avrupa’daki siyasetname metinleri iç kısma bir pencere sağlar, aksi takdirde şeffaf olmayan yönetimlerin siyasal yaşamı gibi olur. Hükümdarlara tavsiyeler sunan Avrupa metinleri iyi bilinir ve geniş çapta incelenirken, bu tür metinleri İslam dünyasında yazılmış paralel bir siyasi tavsiye türünden edebi eserlerle karşılaştıran nispeten daha az bilimsel çalışma olmuştur. Müslüman ve Hıristiyan metinlerinin, yöneticilik sanatı, din ve erdem ve yöneticilerin içsel yaşamı olarak tanımladığımız üç geniş konuya kabaca benzer şekilde dikkat ettiğini görüyoruz(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Nasihat edebiyatı, yöneticilere ve sıklıkla onların delegelerine ve saray mensuplarına öğüt veren bir siyasi yazı türüdür. Her iki gelenekte de bu yazım türü, hem klasik hem de kutsal köklerden sekizinci ve dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkmış ve on birinci ila on üçüncü yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Nasihat edebiyatı, Avrupa’da Rönesans ve İslam dünyasında on dokuzuncu yüzyıla kadar sürdü. Avrupa geleneğinde genellikle "prensler için siyasetnameler" olarak adlandırılan eserler, hükümdara davranış standartları ve taklit etmesi gereken erdemli lider örnekleri sağlayarak kendi kendini incelemesini teşvik etmeyi amaçlıyordu. Türün

kapsamını belirlemek zordur. Daha katı bir tanım ise, açıkça krallara ve daha küçük hükümdarlara, yaşam tarzlarını, görevlerini, görevlerinin felsefi ve teolojik anlamını geliştiren, erdemler hakkında talimat vermeyi amaçlayan bağımsız çalışmalarla sınırlandırılabilir(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

İlk olarak, ortaçağ krallığı, temelde Kilise ile olan karmaşık ilişkisi tarafından şekillendirildi. Konstantin'in MS 312'de ihtidasından itibaren, laik ve dini yargının sınırları, birçok tartışmalara ve sürekli yeniden müzakerelere konu oldu. Monarşi, Kuzey İtalya şehir devletleri hariç, Orta Çağ Avrupa'sının çoğuna hükmetti. Bu tartışma, on birinci ve on ikinci yüzyıllarda, Almanya'da uzun süreli bir iç savaşa yol açan ve oradaki monarşik gücü kalıcı olarak zayıflatan yatırım tartışmasında (papaların piskoposların kraliyet atanmasına yönelik bir dizi meydan okuma) doruk noktasına ulaştı. Uygun yargı alanları hakkında daha küçük ama yine de sonuç olarak ortaya çıkan anlaşmazlıklar, ortaçağ Avrupa'sında devam etti. İdeolojik düzeyde, bu anlaşmazlıklar, hem seküler hem de dini güçlerin yetkilerini Tanrı'dan aldıkları inancıyla keskinleşti. Bu ortak ilahi köken, Kilise'nin ahlaki ve manevi otoriteyi kullandığı ve kralların siyasi ve idari yetkilerini kullandığı ayrı alanlar için bir kanıt temellendirebilir. Yargı yetkisi, Papa'nın Tanrı'nın yeryüzündeki vekili olduğu inancı, kraliyet gücünün uygulanmasında Papalık müdahalesini kolayca destekleyebilir. Bu ortak ilahi köken, Kilise'nin ahlaki ve manevi otoriteyi kullandığı ve kralların siyasi ve idari yetkilerini kullandığı ayrı alanlar için bir kanıt temellendirebilir. Pratik politik terimlerle, Kilise ve krallar arasındaki ilişki benzer şekilde karmaşıktı. Manevi otoritesini ve dünyevi çıkarlarını tehdit etme iradesine ve araçlarına sahip bir kralla karşı karşıya kaldığında, Kilise, aforoz tehdidini, piskoposluk atamalarının kontrolünü, evlilik ittifakları üzerinde nüfuzu ve nüfuzu ortadan kaldırmak için bir dizi güçlü disiplin aracına sahipti(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Ortaçağ Avrupa'sındaki Kilise-devlet ilişkilerinin tarihi, Papalığın bu araçların hepsini kullanmaya fazlasıyla istekli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Kilise aynı zamanda monarşik güce de bağlıydı. Ekonomik olarak Kilise, ondalıklara, bağışlara ve güvenli topraklara ve mülklere dayanıyordu; bunların hepsi sırayla kralların sağlayabileceği düzen ve istikrarı gerektiriyordu ve bu nedenle Kiliseyi monarşik güce bağımlı hale getiriyordu. Bir ordusu yoktu ve barış ve güvenliği sağlamak için krallara güveniyordu (Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Müslüman topraklarındaki siyasetname yazısının hikâyesi daha iyi bilinmektedir. Özetle, sekizinci yüzyılın Orta Doğulu saray sekreterleri, Aristoteles'in Büyük İskender'e tavsiyesine ilişkin Yunan ve Süryanice geleneği tercüme edip özümsemenin yanı sıra, aynı dönemde önemli bir Farsça külliyatını Arapça 'ya da tercüme ettiler. Aynı dönemlerde , Perslerin İslam öncesi zamanlarda Hindistan'dan ödünç aldıkları şeyle birlikte, Müslümanların Orijinal Siyasetnameleri, sekizinci yüzyıl eserleriyle ortaya çıktı (Pasquino, 2009: 397-407; Darling, 2013: 223-242).

Aynaların genel karakteri, antik çağda kullanımına ilişkin çalışmaların yokluğunda, genellikle İncil'e atfedilir ve ilk kullanımlarının çoğu dini konularla ilgili kitaplardaydı. Öte yandan, Avrupa'nın erken modern döneminin bilginleri, çalışmalarının Machiavelli ile on altıncı yüzyılın başlarında başladığını ve genellikle on beşinci yüzyılın yetim bırakıldığını düşünme eğilimindedir. Başlıklarında "Siyasetname" olan pek çok kitap yazılmaya devam etti, ancak bunların pek azı siyasi nitelikteydi. Tersine, Christine of Pizan'ın Book of the Body Politic (1407), Thomas Hoccleve'nin De regimine principum (1410'lar) ve John Skelton'ın Speculum'u gibi birkaç dikkate değer istisna olmasına rağmen, pek çok politik düşünce eseri, siyasetname özelliğinde değildir(Darling, 2013: 223-242).

Bu çalışmada karşılaştırmalı bir analiz yapacağımız için kısaca karşılaştırmalı tarihten bahsetmemiz yerinde olur sanırım. Karşılaştırmalı Tarih: Zaman ve mekân açısından farklı iki toplum veya zaman ve mekân açısından yakın ve birbirlerinden sürekli etkilenmiş iki toplumun karşılaştırılmasıdır. Çok temel olarak farklı zamanlarda veya coğrafi çevrede benzer tarihi olayların düzenli incelenmesidir. Karşılaştırmalı Tarih, detaylı inceleme ve karşılaştırma için birçok bilgi toplar ve sonra önemli benzer ve farklı durumları karşılıklı tanımlamak için çalışır(Bloch, 1985: 20-49)

Karşılaştırmalı Tarih sayesinde, tarihi hadiseleri ve kurumları, o devrin şartları ve fikir akımlarını tespit ederiz. Tarihsel olay ve kurumların günümüze olan etkileri, yaşayan yaşamayan gelenek ve adetler karşılaştırılır. Geçmişteki olayları açıklayarak günümüzün gerçeklerini berraklaştırmaya çaba sarf ederiz. Tarihte karşılaştırma yapmadan bir kısım hükümlere varılırsa, insanlar yanılabilir. Ayrıca Türkiye de karşılaştırmalı tarih araştırmaları yeteneği çok fazla gelişmediği için, neyi benimserseniz tarihe onun penceresinden bakıyoruz ve onu emsalsiz görüyoruz(Atik, 2014: 272-291)

Tarih, geçmişi araştırır fakat onda geçmişten daha fazla bilgi vardır. Geçmişin bir köşesine kendimizi sınırlandırırken daha büyük resmi görme şansını kaçıırız. Aynı zamanda daha küçük resmin tamamını görme şansını da kaçıırız. Büyük resmi elde etme bazen karşılaştırmalı tarih olarak isimlendirilir. Eğer sizin bütün bildiğiniz ağaç çam ağacı ise, sizin yaprak kavramınız çam yaprağı olacaktır. Sonra bir meşe yaprağı ile karşılaşsınız ve anlayışınız değişir. Sizin zihninizde ki yaprak sadece sivri uçları olan değil de, yuvarlakları olan düz bir şeydir de. Bir şehir devletinin, bir kanunun, bir devrimin ne olduğunu, onun farklı bir örneğini düşünene kadar bilemezsiniz. Karşılaştırmalı Tarih aynı fenomenin muhtemel durumlarını çalışmak, tekrar eden elementlerini aramak, varyasyon şartlarını keşfetmektir. (Atik, 2014: 272-291). Giriş te Osmanlılarda ve genel olarak Batı'da nasihatname kültüründen bahsettikten sonra, Gelibolu'lu Mustafa Âlî'nin hayatı ve eseri Nushatu's-Selâtin İle Niccolò Machiavelli'nin hayatı ve eseri Principe'in tanıtımını yaptıktan sonra, iki yazar ve eserin karşılaştırmasını yapmaya çalışacağız. Âlî ve Machiavelli çağdaş sayılabilecek dönemde yaşamışlardır denebilir. Birisi Osmanlı aydın ve bürokrati, diğeri de aynı şekilde İtalyan aydın ve devlet adamı olmaları hasebiyle iki önemli şahsiyeti karşılaştırmayı uygun bulduk. Bu iki düşünür ve bilim adamının aşağı yukarı aynı dönemlerde yaşamasından dolayı, birbirinden etkilenmiş mi, etkilenmemiş mi; etkilenmişse ne kadar etkilenmiştir, bunları araştırmaya çalışacağız.

2. GELİBOLU'LU MUSTAFA ÂLÎ

Gelibolulu Mustafa Âlî, 2 Muharrem 948 / 25 Nisan 1541 târihinde Gelibolu'da doğdu. Asıl adı Mustafa'dır. Ama daha çok doğum yeri ve mahlasıyla birlikte anılmaktadır. Önceleri Çeşmî mahlasını kullanan Mustafa Âlî, on yedi yaşından itibaren ise "ulu, yüce" ma'nâsına gelen "Âlî" mahlasını kullanmaya başlamıştır. Âlî, Medreseyi bitirdikten sonra ilk eseri Mihr u Mâh'ı yazarak o sırada şehzâde olan II. Selim'e sundu ve ona divan kâtibi oldu. İki yıl kadar şehzâdenin vâli olduğu Kütahya'da kalan Âlî, zaman zaman şehzâdeyle yakın ilişkiler içinde oldu. Âlî, daha önceden tanıştığı Şam beylerbeyi Lâlâ Mustafa Paşa'nın da'veti üzerine Şam'a giderek, altı yıl (h.970-976 / m.1562-1568) Mustafa Paşa'nın dîvân kâtibliğini yaptı. Daha sonra "Heft Meclis" isimli eserini Sadr-ı a'zam Soküllü Mehmed Paşa'ya sununca, kendisine Bosna Beylerbeyi Ferhad Paşa'nın dîvân kâtibliği verildi. Daha sonra Lâlâ Mustafa Paşa, Şîrvân, Âzerbaycan ve Gürcistan taraflarına serdâr ta'yîn edilince Mustafa Âlî de onun yanında münşilikle görevlendirildi. Nihâyet, Şîrvân fethinde münşilikte ifâ ettiği hizmetlere karşılık Haleb Tîmâr Defterdârlığı'na atanan Âlî'nin bu görevi beş yıl sürer(Bursalı Mehmed Tâhir, 1333: 86; Kütükoğlu, 1989: 11; Fleischer, 1996: 11; Şeker, 1997: 2; Çerçi, 2015: 17-30).

İki yıllık bir beklemeden sonra 993/1585 baharında Erzurum Mâl Defterdarlığı'na, altı ay sonra da oradan Bağdat Mâl Defterdârlığı'na ta'yîn edildi. Âlî'yi memnûn eden bu tayinler uzun sürmemiş ve kısa bir müddet sonra yeniden vazîfesine son verilmişti. Âlî, uzunca bir süre açıkta kaldıktan sonra Sivas Defterdârlığı'na ta'yîn edildi. Ancak bu vazîfesi de kısa sürdü. Yine boş geçen birkaç yıldan sonra bu kez yeniçeri kâtibliğine getirildi. Bunun üzerine doğum yeri olan Gelibolu'ya giden Mustafa Âlî, bir süre sonra defter emîni olduysa da bilinmeyen bir sebeple buradan da 'azledildi. Bundan sonra ikinci defa yeniçeri kâtibisi oldu(Bursalı Mehmed Tâhir, 1333: 86; Kütükoğlu, 1989: 11; Fleischer, 1996: 11; Şeker, 1997: 2; Ertaş, 2008: 4-19; Çerçi, 2015: 17-30).

III. Mehmed'in tahta çıkışında şairlerin ödüllendirilmesi sırasında, Âlî'ye arzu ettiği takdirde iki yüz bin akça hasla emekli edilebileceği bildirildi. Fakat o, "Kühü'l- Ahbâr" adlı târihini yazmakla meşgul olduğunu ve eserin tamamlanması için en uygun kaynakların Mısır'da bulunduğunu, dolayısıyla Mısır Defterdârlığı'na tayin edilmesini ister. Fakat Âlî'nin bu isteği reddedildi ve kendisine Mısır yerine Sivas Defterdârlığı ile Amasya Sancak Beyliği verildi. Daha sonra aynı içinde kısa sürecek Kayseri Sancak Beyliği ne tayin edilir. Mustafa Âlî'nin bundan sonraki görevi Cidde Sancak Beyliği'dir. Âlî, bu sırada "Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idü'l-Mecâlis" adlı eserini yazdı. Mustafa Âlî, h.1008 / m.1600 yılında son me'mûriyet yeri olan Cidde'de vefât etmiştir. Mezarı Cidde'de olup yeri kesin olarak belli değildir. Hırslı ve iyi eğitilmiş biri olan Mustafa Âlî, bürokrasinin ehemmiyetini kavrama yoluyla genç yaşta hızla ilerlemiş, ancak sürekli engellemelerle karşılaşan Âlî, bir türlü istediği makamı elde edememiştir. (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333: 86; Kütükoğlu, 1989: 11; Fleischer, 1996: 11; Şeker, 1997: 2; Çerçi, 2015: 17-30).

Gelibolulu Mustafa Âlî ile ilgili bugüne kadar yapılmış olan çalışmalarda müellifin eserleri, genellikle târihî, edebî ve diğer konulardaki eserler olmak üzere üç başlık halinde ele alınmıştır. Biz burada sadece tarihi eserlerini vereceğiz. Târihî Eserleri:

1-Kühü'l-Ahbâr: Mustafa Âlî'nin en büyük ve değerli eseri olan Kühü'l-Ahbar, Türkçe bir genel târihtir. Eser, Hz.Âdem'den başlayarak Sultân III.Mehmed dönemine kadar olan hâdiselerden bahseder.

2-Fusûli'-Hall ü-'Akd ve Usûl-i Harc u Nakd: Mustafa Âlî, bu eserinde İslâm devletlerinin yükseliş ve batış sebeplerini ele almıştır.

3-Zübdetü't-Tevârih: Eser, el-Îcî'nin İşrâku't-Tevârih isimli eserinin genişletilmiş tercümesidir. Eserde, Hz. Peygamber (sallallâhu 'aleyhi ve sellem) in, 'Aşere-i mübeşşerenin, Sahâbelerin ve Evliyânın menkıbelerinden bahsedilmektedir.

4-Nusretnâme: Lâlâ Mustafa Paşa'nın 986-988/1578-1580 yılları arasında devâm eden Âzerbaycan ve Şirvân seferlerinin târihesidir.

5-Fursatnâme: Müellifin, Âzerbaycan ve Şirvân seferlerini anlattığı Nusretnâme adlı eserinin devâmıdır.

6- Câmiu'l-buhûr der Mecâlis-i Sûr: Mustafa Âlî, bu eserinde III.Murad'ın, oğlu şehzâde Mehmed (III.Mehmed) için yaptırdığı büyük ve eşsiz sünnet düğününü anlatmaktadır.

7-Mir'âtü'l-Avâlim: İki fasıldan oluşan bu eser, Hz.Âdem'den önce yaratılan varlıklardan ve Hz. Âdem'den sonra kâinattan bahseder.

8-Hâlâtü'l-Kâhire mine'l- 'Adâti'z-Zâhire: Mısır'ın târihinden, Mısırlıların adetlerinden, Mısır'daki Türklerin ikinci ve üçüncü nesilde bozulduğundan bahseden bir eserdir. Mısır'daki Osmanlı beylerbeylerinden de bahsettiği için Osmanlı târihi bakımından mühim bir kaynaktır

9-Nâdirü'l Mahârib: Şehzâde II. Selim ile kardeşi Bayazıd Çelebi arasında h.967/1559 yılında meydana gelen Konya Savaşını anlatan bir eserdir.

10-Heft Meclis: Kânûnî Sultân Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar seferini anlatan bir târihçedir.

11-Menâkıb-ı Hünerverân: Eser, hüsn-i hat târihinden, meşhûr hattatlar, nakkaşlar ve mücellidler gibi sanatkârlardan bahseder. Müellifin eserleri arasında mühim bir yere sâhibdir. Bir mukaddime, beş fasıl ve bir hâtimedden müteşekkildir.

12-Mirkâtü'l-Cihâd: İbn-i Âlâ'nın Danişmendnâme adlı eserinden istifâde edilerek yazılmıştır. Eser,yüksek lisans ve doktora tezi olarak çalışılmıştır. Yazmaları: TSMK, Revân, nr.364; SK,Reşid Efendi böl., nr.678.

13-Müşkât: Mustafa Âlî, Sade-i Sad-Güher adlı eserinde bu kitâbının ismini zikretmektedir.

14-Kavâ'idü'l-Mecâlis: Görgü kuralları ve âdâb-ı mu'âşerete dâir bir eserdir.

15-Mevâ'idü'n-Nefâ'is fi Kavâ'idü'l-Mecâlis: Müellifin, görgü kuralları ve âdâb-ı mu'âşeretten bahseden Kavâ'idü'l-Mecâlis isimli eserinin genişletilmiş şeklidir(Bursalı Mehmed Tâhir, 1333: 86; Kütükoğlu, 1989: 11; Akün; 1989: 416-421; Fleischer, 1996: 11; Şeker, 1997: 2; Ertaş, 2008: 4-19; Çerçi, 2015: 17-30).

Âlî üzerine yazılan eserler ve araştırmalardan çıkan genel kanaat, gururlu, lâyık olduğu makama bir türlü ulaşamayan, hakkının yenildiğine inandığı için de herkese tavır alığı yönündeydi. Gözü daima yüksekte idi ve devamlı olarak halinden şikâyet ediyor, nişancılık yahut Mısır'da bir sancak beyliği istiyordu. İsteddiği makamlara ulaşamayınca, devamlı görevlerinden azl edilmesi ve yükselme ihtirasının verdiği duyguları eserlerine yansıtmıştır. Mustafa Âlî'nin 'ilmî yönüne gelince, küçük yaşta tahsil hayatına başlayan Mustafa Âlî, yirmi yaşları civarında medreseden mezun olmuştur. Genç yaşta yazma alışkanlığı kazanan Mustafa Âlî, daha çok târihe ve biyografi ile sosyal hayata dair çalışmalara yönelmiştir. Belkide Âlî vak'anüvislikten ziyade, tarihe meraklı kişi olduğu için, daha tarafsız ve daha objektif bir târihçi olarak olayları değerlendirmiştir. Mustafa Âlî'nin objektif oluşu Avrupalı tarihçiler tarafından da kabul edilmektedir. Avrupalı meşhur tarihçi Hammer, Osmanlı tarihine dair yazdığı eserinde Âlî'yi hem kaynak olarak kullanmış hem de onun hayatı ve eserlerinden genişçe bahsetmiştir. Âlî'nin tarihçiliğinde ki önemli bir hususta kullandığı kaynakları zikretmiş olmasıdır (Bursalı Mehmed Tâhir, 1333: 86; Kütükoğlu, 1989: 11; Akün; 1989: 416-421; Fleischer, 1996: 11; Şeker, 1997: 2; Eravcı, 2001: 31-40; Eravcı, 2003: 5-20; Ertaş, 2008: 4-19; Çerçi, 2015: 17-30; Çerçi, 2015: Va. 157b).

3. NUSHATU'S-SELÂTİN

XVI. yüzyıl Osmanlı düşünür ve tarihçilerinin en önemlilerinden birisi olan Gelibolulu Mustafa Âlî, siyasi, sosyal ve yönetimle ilgili önemli eserler kaleme almıştır. Âlî iyi bir eğitim almasına rağmen kader onu bürokrasiye yöneltmiş, Osmanlı bürokrasisi içinde çeşitli seviyelerde görev yapınca, devletin idari ve sosyal yapısı hakkında birçok tecrübeye sahip olmuştur. Âlî, Nushatü's-Selâtîn'i Van'da bulunduğu 1581 yaz ve sonbahar aylarında kanun bilgisini ortaya koyma arzusu ile yazmaya başlamıştır. Muhtemelen Halep'te tamamlayarak bu tarihten beş yıl sonra Sultan III. Murad'a takdim etmiştir. Padişaha yol göstermek amacıyla kaleme alınan bu eser giriş, hatime, ekleme, sonuç ve ilave bölümleri hariç dört bölümden

oluşmaktadır. Önsözde hükümdarların devlet idaresi sırasında mutlaka yerine getirmesi gerekli şeyler, birinci bölüm padişahın yapması gereken idarî usuller hakkında, ikinci bölüm kanunsuz olarak ortaya çıkan karışıklıklar hakkında, üçüncü bölüm bazı uygunsuz hareketler sebebiyle halkın acze düşmesi hakkında, dördüncü bölüm ise Gelibolu'lu Mustafa Âlî'nin uğradığı birçok haksızlıklar hakkındadır. Bilindiği üzere bu eser İngilizce tercümesi ile birlikte, edisyon kritikli metin olarak yayınlanmıştır. Ayrıca bu eser üzerinde Faris Çerçi de "İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım" şeklinde bir inceleme yapmıştır (Tietze, 1979: 8-11; Kütükoğlu, 1989: 11; Akün; 1989: 416-421; Fleischer, 1996: 11-40; Şeker, 1997: 2; Eravcı, 2001: 31-40; Eravcı, 2003: 5-20).

Fleischer'e göre Âlî, Osmanlı edebiyet ve siyasal düşünce tarihinde de bir kilometre taşı ifade eder. Hükümdarlara yol gösterici eserleri iki grupta toplanır, bunlardan biri hükümdara saray adabı ve yönetim konularında öğüt verir. Bu eserlerin belki de en iyi örneği Lütü Paşa'nın Âsafname' sidir. Bu tür eserlerin ikinci grubunu da ahlaka ve davranışa dair eserler meydana getirir. 16. yüzyılın en önemli Osmanlı ahlak kitabı Âlî'nin hocası Kınalı zade Ali Çelebi'nin Ahlak-ı Alai' sidir. Lütü paşa ve Kınalı zade nin eserleri başlı başına yeni önemli gelişmeleri temsil eder. Lütü Paşa sadrazamlık deneyiminden yararlanarak Osmanlı yönetimi üzerine görüş bildirmiş bu türe ilişkin tavsiyelerde bulunmuştur. Kınalı zade de kitabında Osmanlı yönetim uygulaması ve yakın tarihi üzerine yorumlara yer vermiştir Fakat her iki yazarın da mesafeli ve büyük ölçüde kuramsal bir yaklaşımı ve anlatım biçimi vardır. Kullandıkları tarihsel örnekleri yaşadıkları dönemden değil genellikle geçmişten seçerler. Ali ise Nushatu's-Selâtin' de eski kalıpların dışına o günkü yönetim sorunlarının ayrıntılarını bizzat güncel örnekler vererek tenkit eder(Fleischer, 1996: 98-108).

Lütü Paşa ve Âlî'nin her ikisi de devlet yönetiminde görevlidir. Fakat Lütü Paşa sadrazamlık, Âlî ise orta seviyede bir görev yapmıştır. Muhtemelen Lütü Paşa, devletin en üst kademesinde görev yaptığı için, bizzat güncel örnekler vermektan çekinmiştir, Âlî ise, hiç çekinmeden, hem de çok ağır bir şekilde tenkit ederek ayrıntılı güncel örnekler vermiştir.

Nushatu's-Selâtin, de Ali, müşahit olduğu veya duyduğu hukuksuz uygulamalar, kanuna aykırı durumlar da çok fazlaca bahseder. Daha önce bahsettiğimiz gibi güncel örnekler verir. Mesela, padişahın vezir ve musahiplerinin kendi çıkarları ile uğraşmaktan padişaha devletin gerilediği ve adaletsizliğin arttığını haber vermeye zaman bulamadığı söyler. Ayrıca bu eserini günlük işlerden el çekmiş olan ve denetim görevlerini ihmal eden padişahın ülkesini kaplayan rüşvet yolsuzluk ve cehaletin ölçüsünden haberdar olması için telif ettiğini belirtir. Âlî bu çalışmayı Aralık 1581 sonunda tamamlamış, vezirlerden hiç çekinmediğini belirterek, eserini doğrudan Sultan Murat'a sunmaya planlamıştı. Eserinin birçok yerinde başta defterdarlık ve beylerbeylik üzere makam satışlarına, maliye kâtiplerinin ve memurlarının yolsuzluğuna ve beceriksizliğine, defterdar ve beylerbeylerinin de özellikle doğudaki sınır vilayetlerinde devlet hazinesinin soymak için düzenli suç ortaklığı yapmalarını tenkit eder (Fleischer, 1996: 98-108).

Âlî eserini yazarken çok itina gösterdiğini, kılı kırk yardığını ve gerçekleri yazmaya gayret gösterdiğini, hak olanı bırakıp gönül okşayan şeylere meyletmediğini belirtir. "Yalan yanlış şeylerle bıyık altından gülme yolunu gözetmedim. Padişahın mizacı şerefine hoş görünmek için vezirlerini ve ümerasını övmedim. Veyahut nefisini tatmin etmek için bazısına kin güdüp, övülmesi lazım iken kötölemeye çalışmadım" diyerek tarafsız bir gözle eserini yazdığını belirtir(Çerçi, 2015: Va. 161a)

"Bu kitapta diğer muteber kitapların takip ettiği yol izlenmemiş, bunların hepsinden uzak durulmuştur. O kitapların haberleri ve daha öncekilerin menkıbelerini içine alan temsillerin ortada dönen söylentilerden ibarettir. Eserler yalan ve doğru olma ihtimali ile karşı karşıyadır, bu kitabın nakillerin zamane adamlarının doğru hallerini, nasihat ve öğüt vermek için yazılan hikâyeleri ise ekâbir ve ayağının doğruluğu ispatlanmış hareketlerini yansıtmaktadır" (Çerçi, 2015: Va. 161b).

Giriş bölümünde, Allah'a hamd ve Peygamber'e salat ve selamdan sonra adalet, emanet ve doğruluğun önemini vurgulayarak başlar. "İyi düşünen akıl sahiplerine malum olduğu üzere iyiyi kötüden ayıran büyük âlimler ile büyük kanaat önderleri hakkın ve adaletin tam uygulanması konusunda çok hassas davranmalı, hiçbir şeyin etkisi altında kalmadan emanet ve doğruluğu yerli yerine koymayı büyük bir sorumluluk saymalıdır Adalet bir şeyi yerli yerine koymaktır ilkesi rütbe sahiplerinin haline tercüman olmalıdır" (Çerçi, 2015: Va. 1b). "Halka, vezirleri ve âlimlere lazım olan evvela padişahların gören gözü olalar, yardım hususunda onun tutar eli mesabesinde olalar, padişahların düşmanlarına karşı mağaraya saklanmış muharebeye hazır Kalkan olalar. Devletin bütün işlerinde hak ne ise onu olduğu gibi, padişaha anlatan insanlar olalar. Başkalarının kötü durumlarını haber veren başlar ve padişahın yürür ayağı olalar yani nasihat, dua, sınırsız yardım ve koruma ile destek vermeleri gerekir" (Çerçi, 2015: Va. 7b).

Önemli bazı tedbirlerle ilgili ise şunları söyler, “İki yıl boyunca birbiri ardına aralıksız devam eden Erzurum Van ve hilafet makamı olan Bağdat Serhatlarında yeteri kadar buğday arpa ve darı gibi gıda maddelerinin yetiştirilip korunması, olabildiğince tahılın ambarlara konulması gerekirdi ki zikrolunan bu iki senede Özbek Han tarafına ve Tatar Han semtine ve mülhitler zümresinin çevresindeki diğer dindar hâkimlere iş bilen ve güzel konuşan ve sözünü esirgemeyen elçiler ile fermanlar gönderilip her birinin gereği gibi teselli edilmesi gerekli idi” (Çerçi, 2015: Va. 18a).

Vezirleri tenkidi, saadetli padişahın şan ve şerefine eksiklik hep kalın kafalı vezirlerden çıkıyor utanma ve ayıbın sebebi onlardan zuhur ediyordu daha önce vezir-i azam için öldürülen Mehmet paşa ki saadetli padişahımızın şan ve şeref sahibi büyük babaları zamanında güç ve kuvvet ile meşhur olup devleti kendi düşüncelerine göre idare ederdi. İçinden geldiği gibi hareket ederek vekâletinde bağımsız idi. Lakin kişiliğinde ahmaklık ve izansızlık olduğundan her söze itimat ederdi. Aldığı haberlerin doğru ve yanlış olma ihtimalini bir tarafa koyup kararsızlığının icabı olan kendi bildiğinde ısrar ederek hükümet etmeyi alışkanlık haline getirmişti (Çerçi, 2015: Va. 19b-20a).

İmdi malum oldu ki bu devrin iyi ve kötü haberler şöyledir şerefli insanların ayakta kalması sıradan insanların üst makamlara gelmesi ve bir bidatlerin bahis konusu edilmesi, bütün vezirlerin şerrinden ve ülkeler fetheden padişahın şuursuzca davranışından kaynaklanmıştır. Ülkedeki karşılık karışıklığa sebep olan ülkedeki karışıklığa alçakça davranışlar ülkedeki karışıklığa sebep olan alçakça davranışlar, sözün kısa ve veciz biçimde yazılmasına neden oldu ve bu risaleye seçkin bir isim olarak, Nushatu’s-Selatin tayin olundu (Çerçi, 2015: Va. 21a).

Âlî, devlette tedbirin ne kadar önemli olduğunu birçok kere zikrederek şöyle belirtir: “Hilâf-ı kânûn davranışlar neticesinde zuhur eden karışıklıklar anlatılarak bu durumu önleyecek tedbirler izah edilmektedir. Sekizinci tarîk: Askerlerin ve büyük tımar sahiplerinin zayıf düşmemeleri için tedbirler alınmalıdır. Pes pâdişâh-i İslâm’a lâzım olan fukarânun râhatı ve ‘asâkir-i mansûrenün izdiyâd-i ganâ ile vüs‘atidür. Anlar fakîr olmak ve ehâl-i sûk vüs‘at tahsîl idüb gizlü genc bulmak vükelânun sû-i tedbîrinden nâşî bir hâletdür” (Ertaş, (2008: 31,46).

Birinci bölüm, padişahların kendilerini halka sevdirmeleri hakkındadır, zira bu zayıf halk mahlûkatın yaratıcısının sultanları emanetidir Bu bakımdan sultanlar onları kalpten sevmelidirler. Padişahın iyi bir davranış seçimi ile ilgili, güzel konuşan bir danışman ki ahlak ve davranışı, peygamberlerin ahlakına benzer sohbetinde evliya ve meleklerin tarihini anar ve ona rağbet gösterir. Padişah dindar casuslar kullanmalıdır padişah haramlardan kaçınan, iş bilir uyanık ve dindar casuslar kullanılmalı, her saat ve her an cumhurun işlerini araştırmalı, hâkimlerin verdiği kararları takipten uzak durmamalıdır. Kasabalardaki tefeciler ve yordakçılar, köylerde küçük çiftliklerde ve kasabalarda ortaya çıkan tefeciler, yerli vekillerle sapkın yaşlılarına yordakçıların tayinleri ve aziller edilmiştir. Divan kâtiplerinin olumsuz davranışları, divan kâtipleri ve yazı yazma sanatına hâkim olanlar ki, insanların arzu ve istekleri onların parmak ucundadır. Günlük istek ve taleplerin belli yerlerle ulaşması kâtiplerin yazacağı seçkin yazı ile mümkün olur. Zamanımızda bunların çoğu afyon ve uyuşturucu kullanarak zevk ve eğlenceye mağlup olmuşlardır.

Padişahlar, bilginleri ve akıllı insanları istihdam etmelidirler. Sultanlar ganimetle mülk sahibi olmamalıdır. Sağladıkları savaş ganimetleri ve gazilerin gelirleri ile mülk ve emlak sahibi olmamalıdır. Şayet ganimet aldılarsa, bunu hastane inşasına kütüphane ve yükseköğretim kurumlarının ihdasına hız vermeleri ve bilcümle hayır ve bağış kurumları inşasına özen göstermeleri gerekir. Gerekli olmayan yerlere devlet hazinesinin saçıp savrulması cidden münasip değildir. Padişahların bahşiş ve yardımların adaletli yapılmasına dikkat etmeleri gerekir. Beytülmal israf edilmemeli ve hazine olur olmaz yerlere harcanmamalıdır.

İkinci bölüm kanunsuz olarak ortaya çıkan karışıklıklar hakkındadır. Yüksek mevkilere gelme talepleri, nüfus yoğunluğundan dolayı çok fazladır. Mesela, okuma yazma bilenlerin vekillığe, imamete hak kazananların gözleri kadılıkta ve gayretleri devleti idare etme yönündedir. Kadıların da gözü emirlikte, emirlerin arzuları beylerbeylikle eyalette, valilerde vezirlik beklentisi içindedir. Nihayet o yüksek makama geldikten sonra her birinin sınırsız çabası sadrazamlık gibi yüce makama ulaşmak ve kendilerini herkesin üstünde görmektir. Makam ve mevkiler iltizamla verilmemelidir. Beylerbeyliklerin bölünmesi gerekir, tek beylerbeylik adı altında idare edilen vilayet, iki beylerbeyliğine bölünmemesi ve bir sancaklık yer iki sancak beyine verilmemelidir. Zira bu uygulama reayanın azalmasına ve fakirler üzerindeki vergi yükünün artmasına vesile olur.

O günkü âlimlerin durumlarını da şöyle açıklıyor, büyük âlimler ve nüfuslu insanlar din ve devlet sarayının payandaları, sağlam sütunları, farzların ve sünnetin hanedanlarıdır. Diğer taraftan ilm-i şerif yolunu

bozulması her şeye sirayet eder. Avam tabakası yalan yanlış kıyaslar yaparak doğru yoldan uzaklaşırlar. İlk olarak bu taife vezirlerle sıkı ilişkiler içinde olmamalıdır. İkinci olarak, kendi sahalarında kadılık gibi makam ve mevkiler, medreselere ilişkin dereceler halledildikçe liyakat ve istihlak gözetilmeyip, bu falana mensuptur ve filan Paşa'nın hocalığıyla meşhur olmuştur denilip, makamlar ehline verilmemiş, eğitim kurumları ders vermekle ün yapmış elemanlara layık görülmemiştir. Böylece ilim ve Fazilet izleri ulemanın zihin sayfalarında silinmeye değer kazanmış bilgi ve kültür ışıkları akıllı ve faziletli insanların alanlarında yok olmaya başlamıştır.

Vezirlerin çocuklarına babalarının vezreti sırasında beylerbeylik verilmemelidir. Zira daha önceki padişahlar buna ruhsat vermedikleri gibi ulema sınıfının ileri gelenleri de bu kanuna icazet vermemiştir. Zira Beylik makamı için elbette beylerbeylerine müracaat edilmek gerekir. Böylece vezir çocuklarının zapturaptı ve zulüm yapınca da nasihat bağı ile bağlanması mümkün olur. Fakat babaları sadrazamlık makamında iken Beylerbeyi olan vezir çocukları halka eziyet ve zulüm etmeye başladıklarında beylikten düşürülmeleri ve mutluluk yolunda ıslah edilmeleri çok uzak bir ihtimaldir.

Dirhem ve dinarın değerinin korunması ile ilgili olarak ise şunlar söyler, kıymetli para olarak bilinen dirhem ve dinarlar hususudur ki, güçlü padişahlar Allah tarafından verilen bağışlar arasında iki büyük bağış vardır ki, bunlardan biri hutbe diğeri sikkedir. Şüphesiz büyük önem arz eden hutbe padişahın şanı ve yüce hakanın zarif zatı yüceltilmekte, büyük küçük herkesin padişah itaat etmesi, hayır sahiplerinin ve faziletli insanların asrın halifesine uyması tavsiye edilir. Büyük değer taşıyan sikke padişahın gücünü ve bu gücün geleceğe aktarılmasını sağlar. Altın ve gümüş para saltanatın gücünü gösterir.

Vezir ve beylerbeyi adamlarına tımar ve zahmet verilmemelidir. Şanlı vezirlerin ümeranın ve beylerbeyi adamlarının tımar ve zahmetlerle mutlu ve bahtiyar edilmelidir ki, daha önceki sultanlar döneminde bu uygulamaya ruhsat verilmemiş ve efendileri hayatta iken yanında çalışanlara beytü'l-mâl-i müslimin den pay almalarına müsaade edilmemişti.

Üçüncü bölüm ise, bazı uygunsuz hareketler sebebiyle halkın acze düşmesi hususundadır. Unutulmamalıdır ki, acizlerin ve yoksulların zor durumda kalması barış zamanlarında veziriazam olan muhterem serdarın gafletinden ve seferden derya misal orduya serdar tayin edilen makam istediğine ulaşmış mutlu kişilerin, halkın işleri ile ilgilenmeyip, cahil gibi davranmasından kaynaklandığı, yeryüzünde yaşayan ileri görüşlü ünlü kişiler müşahede edilmiştir. Yüce makamlarda görev yapan bu iki zat kudretli devletin eşsiz padişahının vekilleridir. Eğer uyanık olup büyük küçük herkesin durumundan haberdar değilse, o zaman bütün reaya ve beraya rahat ve huzur ortamından uzaklaşıp sıkıntı ve üzüntü köşesine yaklaşır. Zira Şirvan topraklarının fethine Serdar tayin edilen ve Kars Kalesi'nin tamiri için görevlendirilen ülkeler fatihi cesur vezir Lala Mustafa Paşa merhum ki, cesareti yiğitliği Nusret name adlı kitabımızda belirtilmiştir. Yaratılıştan gelen cesurluğu, büyük gayreti anılan kitaptaki yazılardan anlaşılır. Bu hakir, saygı ile karşıladığım hattı hümayunu gereğince, adı geçen müşire münşi tayin olundum ve onun her haline vakıf oldum. Gerek beğenilmiş hasretlerini ve gerek kötü fiillerini müşahede ettim. Beşer olması münasebetiyle kendinden sadır olan bazı kusurları kaydettim. Özellikle nice beceriksiz insanlara güvenip görev vermiştir. Bundan dolayı da yaptığı hataları cesurca en ince teferruatına varıncaya kadar doğru biçimde tespit ettim. Bunu yaparken de insaf ölçüleri doğrultusunda hareket edilmiştir.

Serdar ve komutanlar anlayışlı ve bilgili olmalıdırlar. Serdar askerin her türlü ihtiyacını hazırlamalıdır, serdar rüşvetten uzak durmalı, fasit arzularına engel olmalıdır. Mustafa Paşa'nın yönetim hatalarını madde madde saymış, bunlardan bir tanesi de Tac-zadelerin Müslümanlara eziyet etmesidir. Onlar kötü huyları doğrultusunda deprenip Müslümanlara eziyet etmişlerdi. Birçok defalar saltanatın şerefine ilişkin uygunsuz hareketleri görülmüş ve tespit edilmiştir. Mustafa Paşa Şirvan taraflarını Serdar oldukları zaman gaflet ahmaklığın da ısrar ederek onları tercih etmiştir. Mustafa Paşa'nın ikinci hatası serdarın Şirvan fethine karar vermesi, üçüncü hatası yaşlı ve çocuklar için tedbir almaması, dördüncü hatası, serdarın hazırlıklarını tam olarak yapmaması, beşinci hatası, haber almak konusunu ihmal etmesi, altıncı hatası, Kars üzerine yürüme konusunda yavaş hareket edilmesi, yedinci hatası askerin moral gücünün kırılması.

Halkın düzeninin bozulmasına sebep olan işlerle ilgili olarak şu bilgileri verir, bundan sonra cumhur'un ihtilali'ne sebep olan işlerin ikincisi vilayet kâtiplerin yaptığı çirkin işlerdir. Kâtiplik görevine başlar başlamaz, rüşvete yarayan kimin atı ve ava giden kimin iti var, diye köpekleşen nefsindeki olumsuz isteklerini ve uğursuz kişiliğinde sınır tanımayan hırsını ifşaya başladılar. At ve itler takip ederek köle ve cariyeye almaya cüret ettiler. Giderek peşin para pazarlardan alışveriş yapmaya başladılar. Şöyle ki küçük toprak sahipleri "köylerim verimsizdir" diye feryat ve figan ederken, onlar sadece "ahalinin genel durumu

budur” deyip geçmişlerdir. Daha sonra buldukları yalan dolanla bilinen bir iki yalancı şahidin ihbarı ile en az tımarın yarısını alırlardı.

Günlük fiyat ayarlaması narh hususunda ise, fiyat ayarlamasının adil uygulanmaması ve çarşı esnafının üzerlerine faziletli insanlardan ve ahaliden muhtesip tayin edilmemesi yüzünden sıradan insanların zenginleşmesine ve silah erbabının iflas edip meşakkatine sebep olmuştur. Rençber namına olan çift bozanlar yoksulluktan kurtulup, levazımları düzelmeye ve fakirlik ile bağlanmış olan geçim bağının sırrı mal edinme yoluyla çözümüne başlamıştır. Şüphesiz ki akrabalarından olup onları gören, yani vergi veren halk tabakası ziraatı bırakmaya, kasaba ve beldeleri yerleşerek iş gücü sahibi olma yolunu seçmeye başladılar. Bütün ihtiyaç maddelerine gerek yeme içmede ve gerek sair ihtiyaçları ile giyecek eşyaların da orta yolu fiyatlar uygulanması farz mesabesindedir. Zira terziler ve sair kazanmak için çalışanlar adetlere aykırı olarak bahşiş almak ve sair sanat erbabı ve ayakkabıcıların muayyen harçlarına göre belirlenen ücretten vazgeçip cari olanlardan fazlasına mal satmak manen genel bir bela niteliğindedir.

Nüzul ve avarız vergileri ile ilgili, nüzul ve avarız tekâlifî fakir fukaradan tam olarak tahsil edilir ancak tamamı ordunun mühimmatı için harcanmayıp, kadılar ve kapıcılar arasında dağıtıldı. Verginin toplanmasında kul namına gelen hortlak ise, aç kurt gibi zengin reayadan ganimet almaya yeltenirlerdi. Çarpık anlayışa göre onların mal ve mülklerini tam bir ganimet bilirlerdi. Bu durum karşısında zarar gören fakirler olur, neticesi de kadılara ve valilere çıkardı.

Vurguncular meselesi adlı başlıkta ise Âli şu bilgileri verir, her vilayette ve memleketin her kasabasında zengin, mal mülk sahibi ve âlemin sığınak yeri olan padişah dirligi ile kuvvetli iktidar sahibi olan vurguncular zümresi vardır. Bunlar büyük küçük herkesin yaşama gücü, hayır sahipleri ve faziletli insanların geçim kaynağı olan günlük gıda maddelerini ve zahire gibi tahıl ürünlerini güçlü olduğu dönemde yeteri kadar alıp ambara doldururdu. Bolluk zamanında istediği gibi satın alır kıtlık ve yokluk zamanlarını gözeterek halka büyük haksızlık ve Allah'ın kullarına kıyas götürmeyecek ölçüde zulüm ve haksızlık yapardı. İstanbul eşrafından sayılan iş takipçileri ve maslahatgüzarlar, bu iş takipçileri padişahın berati olmadan arabuluculuk mevkiini işgal etmişlerdi. Görevden alınma ve azil korkusu çekmeden ülkenin hâkimlerini doğuran ortak olarak tasarrufları altına almışlardı.

Dördüncü bölümde ise, Mustafa Ali, doğumundan itibaren hangi görevlere geldiğini açıkça anlatmış ve uğradığı sayısız haksızlıkları burada belirtmiştir. Hatime kısmının birinci faslında padişahla sohbet etmek güngörmüş insanlarla dostluk kurmak; ikinci fasıl, halka iyi davranmak; üçüncü fasıl, çalışanlarla ilgilidir; dördüncü fasıl, aile fertleri ve emlak gelirlerinin idaresi; beşinci fasıl, yeme içme düşkünlüğü nefis yiyeceklerin bir araya getirilmesi konularından bahseder.

Hatimeden sonra, Eklem, Sonuç ve İlave kısımları vardır. İlave kısmında ise, her faziletli edibin ve her akıllı kâmilin malumudur ki, hikmet sunan bu kitapta şaşkıncu bir tavır telif ve terkiinde bambaşka bir üslup vardır. Bu kitapta diğer muteber kitapların takip ettiği yol izlenmemiş, bunların hepsinden uzak durulmuştur. O kitapların haberleri ve daha öncekilerin menkıbelerini içine alan temsilleri ortada dönen söylentilerden ibarettir. Eserler yalan ve doğru olma ihtimali ile karşı karşıyadır. Bu kitabın nakilleri, zamane adamlarının doğru hallerini, nasihat ve öğüt vermek için yazılan hikâyeleri ise ekâbir ve ayanın doğruluğu ispatlanmış hareketlerini yansıtmaktadır.

4. NİCCOLÒ MACHIAVELL

Yazar ve devlet adamı olan Niccolò Machiavelli (1469-1527), hukukçu bir babanın ve kültürlü bir annenin oğlu olarak Floransa'da dünyaya geldi. Yedi yaşında aritmetik ve Latince öğrenmeye başladı, klasik yazarları okudu. Fransa Kralı VIII. Charles'ın 1494'te İtalya'ya girince, Mediciler Floransa'dan uzaklaştırılmış, cumhuriyet yönetimine geçilerek; cumhuriyetin yeni siyasal kurumları Dominiken keşişi Girolamo Savonarola'nın istekleri doğrultusunda gelişmişti. Fakat daha sonra, Kilise yönetimini eleştiren Savonarola, sapkınlıkla suçlanıp aforoz edildi ve 1498'de asılıp yakılarak idam edildi. Aynı yıl Machiavelli, yirmi dokuz yaşında, ikinci sekreterlik görevine getirildi. İçişlerini, savaş ve güvenlik sorunlarını kapsayan bu görevlerle birlikte, Onlar Kurulu'nun(bir nevi bakanlar kurulu) sekreterliğini üstlendi. Machiavelli'nin görevleri arasında diplomatik görüşmeler de vardı. Mesela, 1500'de, Piza Kuşatması'nda Floransa'ya destek veren Fransız birlikleri isyan edince, Floransa'nın üzüntüsünü bildirmek için Fransa'ya, XII. Louis'yle görüşmeye gitti. (Ayrıca Fransa kralıyla değişik tarihlerde üç kez daha görüşmüştü).”(Calhoon, 2017: 205-212; Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Cesare Borgia'nın, Papa VI. Alexander'in de desteğiyle, kendi adına bir devlet kurmak maksadıyla seferler düzenleyerek, Floransa Cumhuriyeti'ni de tehdit etmeye başlayınca, Machiavelli, 1502'de onunla görüşmek

üzere Urbino'ya gitti (Machiavelli, bu görüşmelerden edindiği izlenimlere de Prens'te yer vermiş; Cesare Borgia'nın gözüpek ve acımasız, olağanüstü siyasal ve askerî yetenekleri olan bir hükümdar olduğunu dile getirmiştir). Eylül 1502'de, Piero Soderini Floransa Cumhuriyeti'ne ömür boyu gonfaloniere (sancaktar) seçildi. Floransa'nın paralı askerleri Piza'ya karşı savaşta başarısız olunca, Machiavelli'nin bir yurttaşlar ordusu kurulması gerektiği görüşü kabul edildi. Yurttaşların askere alınması işlemlerini denetlemek amacıyla kurulan Dokuzlar Kurulu'nun başına da, Machiavelli getirildi. Machiavelli, Papa'nın desteğine güvenerek Aralık 1507'de İtalya'ya sefer hazırlığı içinde olan Kutsal Roma Germen İmparatoru I. Maximilian ile görüşmeye gitti. Gayesi, Maximilian'ın Floransa Cumhuriyeti topraklarından uzak durmasını sağlamaktı. Ayrıca, Temmuz 1510'da, Papa II. Julius ile Fransa Kralı XII. Louis arasında arabuluculuk yapmakla görevlendirildi. Bu görüşmelerin amacı, Floransa'nın muhtemel bir savaştan zarar görmesini engellemektir. Machiavelli, Signoria yönetimine net bir tutum sergilemesini, ya Papa'yı ya Fransa'yı desteklemesini önerdi, fakat Soderini bu öneriyi kulak asmayarak her ikisine eşit uzaklıkta bir siyaset güttü" (Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Machiavelli, XII. Louis ile anlaşmak üzere, 1511 bir kez daha Fransa'ya gitti; bu sefer onun görevi, II. Julius'u Floransa'ya karşı kışkırtan Piza Konsili'nin feshedilmesini temin etmektir. Fransa'dan döner dönmez, Piza'ya giderek konsili dağıttı. Soderini, Ağustos 1512'de sancaktarlık görevinden alındı ve Floransa'dan kaçmak zorunda kaldı. Böylece, Floransa'da cumhuriyet yönetimi sona erdi: İspanyol ordusuyla şehre giren Mediciler, burada yeni bir Signoria yönetimi kurdular. Medicilerin kurduğu Yeni Signoria, Machiavelli'nin bütün görevlerine son vererek, onu bin florin ödemeye mahkûm etti ve bir yıl boyunca Vecchio Sarayı'na ayak basmasını yasakladı. Machiavelli, Medicilere karşı bir komplonun içinde yer aldığı şüphesiyle 1513 yılının başlarında tutuklandı ve işkence gördü. Sonuçta hapisten salıverildi ama özgürlüğü kısıtlandı: Ailesiyle birlikte Sant'Andrea in Percussina'daki evine çekildi. Yoğun bir siyasal yaşamın ardından gelen bu zorunlu "sürgün", Machiavelli'nin en verimli dönemi oldu; önemli eserlerinin hepsini bu dönemde yazdı" (Vatter, 2012: 242-263; Calhoon, 2017: 205-212; Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Machiavelli, Nisan 1526'da istihkâm çalışmalarını denetlemek üzere kurulan beş kişilik kurulun sekreterliğine getirildi. Ama Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl'ın birlikleri, Mayıs 1527'de Roma'ya girerek şehri acımasızca yağmaladılar ve Papa VII. Clemens'in uzlaşma girişimi, Floransa'da Medici muhaliflerinin konumunu güçlendirdi. Bunun üzerine Floransa halkı Medicilere karşı ayaklandı, Medici yönetimine son verildi ve cumhuriyet yeniden kuruldu. Floransa yönetimi, bu kez sekreterlik görevine Machiavelli'yi değil, Francesco Tarugi'yi getirdi. Daha sonra Floransa'da Machiavelli'ye karşı düşmanca bir hava oluşmuş; Mediciler döneminde belli görevler üstlenmiş olması, özgür cumhuriyeti destekleyenlerin Machiavelli'ye cephe almasına yol açmıştı. Machiavelli, kısa süren bir hastalığın ardından, 21 Haziran 1527'de, Floransa'da öldü ve Santa Croce Kilisesi'ne defnedildi" (Vatter, 2012: 242-263; Calhoon, 2017: 205-212; Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Eserleri, Machiavelli, Âlî gibi görevi dolayısıyla kaleme aldığı siyasi değerlendirmelerin ve raporlarından başka, siyaset bilimi, tarih ve edebiyat alanlarında eserler vermiştir. Bu eserler şunlardır:

1-Discorsi Sopra La Prima Deca Di Tito Livio (Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Konuşmalar): 1513-1521 yılları arasında, Romalı tarihçi Titus Livius'un Roma Tarihi'nden hareketle yazılmıştır. Krallar döneminden, MÖ. 387 yılına kadar Roma'nın anayasada ki gelişmeleri; Romalıların imparatorluğu genişletme girişimleri; devletlerin hangi nedenlerle geliştiği, çökme ve dönüşüme uğradığı konularından bahseder.

2-Dell'arte Della Guerra (Savaş Sanatı): 1519-1520 yıllarında yazılan bu eser siyasal ve teknik yönleriyle askerlik sorununu ele alır.

3-Istorie Fiorentine (Floransa Tarihi): 1520-1525 yılları arasında yazılan ve sekiz bölümden oluşan bu kitapta, Floransa şehrinin tarihidir.

4- Del modo di trattare i sudditi della Val di Chiana ribellati (1502): "Chiana Vadisi'nin Ayaklanan Uyuşuyla Başa Çıkmanın Yolu" başlıklı bu rapordur.

5- Descrizione del modo tenuto dal duca Valentino nell'ammazzare Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, il signor Pagolo e il duca di Gravini Orsini (1503): "Vitellozzo Vitelli, Oliverotto da Fermo, Senyör Pagolo ve Dük Gravini Orsini'nin Öldürülmesinde Valentino Dükü'nün Takındığı Tutumun Betimlenmesi" başlıklı bu değerlendirme Cesare Borgia'nın acımasız tutumunu onaylar ve onu İtalya'da güçlü bir devlet kurabilecek bir siyasetçi olarak yüceltir.

- 6- *Ritratto delle cose della Magna* (1508): “Alman Devletinin Portresi”, I. Maximilian’ın sarayında elçilik görevi sırasındaki izlenimlerini ihtiva eder.
- 7- *Ritratti delle cose di Francia* (1510): “Fransız Devletinin Portresi”, XII. Louis’nin sarayında elçilik görevi sırasındaki izlenimleridir.
- 8- *Vita di Castruccio Castracani* (1520): “Castruccio Castracani’nin Yaşamı”, ünlü Lucca tiranının yaşamöyküsüdür.
- 9- *Decennale Primo* (İlk On Yıllık Dönem): İtalya’nın 1494-1504 yılları arasındaki tarihidir.
- 10- *Decennale Secondo* (İkinci On Yıllık Dönem): İlk On Yıllık Dönem’in devamıdır. Machiavelli’nin mektupları, yazarın mizacına ve görüşleriyle ilgili ayrıntılar ve o dönemde yaşayanların yaşam tarzları, gelenekleri ve duyguları hakkında bilgi bakımından çok önemlidir”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

5. IL PRİNCİPE

Prens’in başında ki bir ithaf mektubuyla 26 bölümden oluşur. Lorenzo de’ Medici’ye hitaben yazılan İthaf Mektubu dışındaki bölümleri, dört ana kısma ayrılabilir: I.-XI. Bölümler: Bu bölümlerde prensliklerden söz edilir. Machiavelli prenslikleri dörde ayırır: Kaç Türk Prenslik Olduğu ve Hangi Yollarla Ele geçirildikleri Üstüne, Soydan gelme Prenslikler Üstüne, Karma Prenslikler, İskender’in İşgal Ettiği Dara’nın Krallığı Neden, İskender’in Ölümünden Sonra Yerine Geçenlere Başkaldırmadı, Fethedilmeden Önce Kendi Yasaları Uyarınca Yaşayan Kentleri ya da Prenslikleri Nasıl Yönetmek Gerektiği, İnsanın Kendi Orduları ve Kendi Becerisiyle Ele geçirdiği Yeni Prenslikler Üstüne, Başkasının Gücü ve Talihiyle Ele geçirilen Prenslikler, Alçaklıkla Prenslüğün Başına Geçenler Üstüne, Sivil Prenslik Üstüne, Bir Prenslüğün Gücünün Nasıl Ölçüleceği, Ruhban Prenslikleri Üstüne”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

XII.-XIV. Bölümler: Bu bölümlerde ordu sorunu ele alınır. Machiavelli, bütün devletlerin temelini iyi yasaların ve iyi orduların oluşturduğunu belirtir. Prens’in dört tür ordusu olabilir: Değişik milis Türleri ve Paralı Askerler, Yabancı, Karma ve Öz Askerler, Bir Prens’in ordusuyla İlgili Olarak Yapması Gereken.. Ama en iyisi, prensin öz ordu ’sudur”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

XV.-XXIII. Bölümler: Bu bölümlerde, “bir prensin uyruklarına ve dostlarına karşı tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiği” ele alınır. Prese önerilenler arasında şunlar yer alır: Aşırı cömertlikten kaçınılmalı; cömert davranacaksa, bu, iktidara yükselmek için ya da başkalarının kaynaklarıyla olmalıdır. Düzeni korumayı ve uyrukların bağlılığını sağlıyorsa, acımasızlığa başvurabilir. İnsanların, Özellikle de Prenslerin Övgü ya da Yergi Aldıkları Şeyler Üstüne, Eli açıklık ve Eli sıkılık, Zalimlik ve Merhamet Üstüne ve Sevilmek mi Daha İyidir Korkulmak mı?, Prenslere Sözlere Nasıl Tutmalıdırlar?, Hor Görülmek ve Nefret Edilmekten Nasıl Kaçınılacağı, Kaleler ve Prenslere Her Gün Yaptığı Tüm Öteki Şeyler Yararlı mıdır, Değil midir?, Kendini Saydırmak İçin Bir Prens Nasıl Davranmalıdır?, Prenslere Bakanları, Dalkavuklardan Nasıl Kaçılacağı gibi konulardır”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

XXIV.-XXVI. Bölümler: Neden İtalyan Prenslere Devletlerinden Oldular? İnsan İşlerinde Talihin Gücü ve Nasıl Karşı Konulması Gerektiği, İtalya’yı Almaya ve Barbarların Elinden Kurtarmaya Çağrı. İtalyan prenslerinin ordu konusundaki hatalı tutumları, halkı kendilerine düşman etmeleri ya da soyluların desteğini alamamaları yüzünden devletlerini yitirdikleri belirtilir”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Prens’te siyaset, ahlak ve din Machiavelli, Doğu’nun siyasetname ve Batı’nın “prens aynası” (speculum principis) geleneğinden farklı olarak, Prens’i soyut dinsel ya da ahlaki ideallere değil, tarihsel örneklerin değerlendirilmesine ve somut gözlemlere dayandırır. Bazı düşünürler, Machiavelli’nin bu tutumunu, Rönesans bilimcileriyle –doğal olgulara ilişkin geleneksel açıklamaların yerine deneysel gözlemleri geçiren Galileo gibi– aynı çizgide görür ve onu modern siyaset biliminin kurucusu kabul ederler. Prens’te, devlet kavramı özerk ve kendine yeterli bir nitelik kazanır. Batı’nın Hıristiyan ahlakına dayalı geleneksel kavrayışından arındırılan devlet, kendi içinde bir amaç haline gelir. İtalyan edebiyat tarihçisi De Sanctis’in deyişiyle: “Devletin amaçları ve araçları kendine özgüdür; bu yüzden, meşruluğu da kendine özgüdür ve bir dış gücün onayını gerektirmez. Dolayısıyla, devlet bağımsız olduğu gibi, özerktir de: O ne dindir ne ahlak ne de bilim. Devlet bütün yabancı öğelerden arınır, kendine özgü bir amaç ve kendine özgü araçlar edinir ve

böylece devlet bilimi doğmuş olur.” (Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Devlet kavramı o kadar mutlak bir nitelik taşır ki, Prens'in okuru yer yer gerek yönetenin, gerek yönetilenlerin bu kavramın varlığı için birer araç oldukları izlenimini edinir. Bir kez devlet kavramı merkeze yerleştirildikten sonra, öteki öğeler de ona göre belirlenir. Sözelimi, Machiavelli'nin sıradan yurttaş ya da uyruk tanımı, Aristoteles'in özgür yurttaşlar tanımından çok farklıdır. Aristoteles, Yunan şehir devletinde özgür yurttaş devletinin varlığının temel nedeni olarak görürken, Machiavelli sıradan yurttaşları önemsiz, basit kimseler olarak görür; onlar, ortak bir siyasal yaşamın kurucu öğeleri olmaktan çok, prensin iradesine bağımlı bir topluluklardır(Pasquino, 2009: 397-407; Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Prens ahlaki açıdan çok eleştirilmiştir. Machiavelli geleneksel ahlak ilkeleri yerine, yeni bir laik etik önerir. Dolayısıyla, geleneksel ahlakın aykırı gördüğü şiddet ya da ahlak dışı tutum, özellikle kendine yeterli ve istikrarlı bir devletin kurulması amacıyla yönelirse, haklı görülür. Machiavelli'nin getirdiği yeni laik anlayış ile öte dünyayı temel alan eski inancın bağdaşması neredeyse olanaksızdır(Machiavelli, 1992: 11-35; Calhoon, 2017: 205-212; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Amaç için her araç ya da yolun geçerli olduğu görüşü, kaynağını Prens'in XVIII. bölümündeki şu sözlerden alır: “İnsanların eylemlerinde, özellikle de başvurulacak bir üst mahkemenin olmadığı prenslerin eylemlerinde, sonuca bakılır. Bu yüzden, bir prens devleti ele geçirecek ve elinde tutacak şekilde hareket etsin; araçları her zaman saygıdeğer bulunacak ve herkesçe övülecektir.” Ne var ki, Machiavelli acımasızlığı ya da öteki kötü tutumları, kendi adlarına asla savunmaz. Bunları yalnızca devleti korumaya yönelik tutumlar olarak savunur; Machiavelli'ye göre devletin esenliği, başlı başına bir tür nihai amaçtır. Nitekim tek amaçları güç olan, yurttaşlarını öldüren, dostlarına ihanet eden, inançsız, acımasız ya da dinsiz siyasetçileri eleştirir: “Bu yöntemler egemenlik kazandırabilir, ama şan kazandıramaz.” Güç şan getirmez, doğrulukla eşanlımlı da değildir. Yalnızca güçlü olan prensler, tam da amaçladıkları hedefler yüzünden, övgüye değer prenslerden ayrı tutulmuştur. Önemli bir nokta da, Machiavelli'nin özellikle alçaklıkla prensliğe yükselenlerden söz ederken, bu yöntem hakkında herhangi bir değerlendirmede bulunmayacağını belirtmesidir (VIII. bölüm). Burada ahlaki yön konusundaki karar okura bırakılır. Prens'te önerilen yöntemler, genellikle “ahlaksız” olarak nitelendirilmiştir; çünkü Machiavelli'nin bazı önerileri acımasız, vahşice ya da düpedüz kötü gibidir: önceki hükümdarın ailesini öldürme, devrim ve isyanları şiddete başvurarak bastırma, vb. Eski Yunanlılar etik ile siyaset arasında yakın bir ilişki görürken Machiavelli, bu iki alanı birbirinden tamamen ayırır. Machiavelli, Prens'in XI. bölümünde, kilise prensliklerinin gözlemlediği tarihsel örüntülere bağımlı olmadığını belirtir; savaştan arınmış bu prensliklerde kötü yöneticilerin bulunması söz konusu değildir. Ama bu bölümdeki gözlemler acı bir alay içerir; aslında, Machiavelli Kilise'nin siyasetteki varlığına bütünüyle karşıdır (bu görüşünü Konuşmalar' da açıkça belirtir), kilise prensliklerini, iktidarın etkili bir biçimde pekiştirilmesinin örnekleri olarak görür; Katolik Kilisesi'nin öteki İtalyan prensliklerini denetlemesini sağlayan etmenler üzerinde durur ve bu etmenlerin, güç edinmek için öteki prenslerin kullandıklarından farklı olmadığını ortaya koyar. Kilise de, öteki prenslikler gibi, denetimi ele geçirmek için silahlı güçlerden, zenginlik birikiminden ve ustalıklı siyasal stratejiden yararlanmıştı. Machiavelli, kilise prensliklerinin kendi başlarına bir kategori oluşturduklarını belirterek söze girmiş olsa da, sonuçta bu prenslikleri de başka herhangi bir devlet gibi görür”(Calhoon, 2017: 205-212; Vatter, 2012: 242-263; Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Prens'te Erdem, talih ve özgür irade Prens'te “erdem” (virtù), ahlak ya da dindeki anlamının ötesinde bir anlam taşır: Erdem, bir amaca ulaşmak için uygun araçları kullanma yetisidir; kişi bunu yaparken, elverişli “fırsat”tan (occasione) yararlanabilmeli ve “talih”in (fortuna) olumsuz etkilerinin üstesinden gelebilmelidir. Dolayısıyla, erdem kavramı, güç, beceri, yetenek, kararlılık gibi anlamları içerir. Cömertlik, merhamet gibi ahlaki erdemlere gelince; Machiavelli prensin bunlara sahipmiş gibi görünmesi gerektiğini, ama sırf erdem uğruna erdemli davranmanın prensliğe zarar verebileceğini belirtir. Devletin yararına olacaksa prens acımasızlığa ve dürüst olmayan yollara başvurabilir. Ama erdem gibi, erdemsiz davranışlar da, kendi içinde bir amaç değil, amaca götüren birer araçtır. Prens'in her eylemi, taşıdığı ahlaki değer açısından değil, devlet üzerindeki etkisi ışığında değerlendirilmelidir. Machiavelli, erdemi en üst iyilikle bağlantılı gören klasik kuramcılarının aksine, daha basit bir tanım getirir: Erdem, başkalarının övgüsünü kazanan şeydir. Genel olarak, Prens'te “talih”, insanların denetleyemediği bütün koşulları, özellikle de prensin başarısını ya da başarısızlığını doğrudan etkileyen zamanın niteliğini gösterir. Kişi talihi aşmaya çalışmaktan çok, onunla yüzleşmeli ve mümkünse talihi kendi iradesine bağımlı kılmalıdır”(Vatter, 2012: 242-263; Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Erdem, talihe karşı koyan insan enerjisi ya da eylemidir. Gerçi Machiavelli'nin bu sözcüğü kullanımı, iyilik ya da erdemli davranış fikrini dışlamaz, ama zorunlu olarak içermez de. Erdem, belli amaçların gerçekleştirilmesine yönelik dürtü, beceri ya da yetenek olup bir prens için yaşamsal önem taşır. Agathokles gibi suç işlemiş kişilerin ya da Severus gibi aşırı derecede acımasız yöneticilerin de erdemi olabilir. Machiavelli, yer yer, doğru uygulanması koşuluyla erdemın talihi alt edebileceğini söylüyor gibidir. Bir prens erdemini mevcut koşullara uyarlayabilseydi, her zaman başarılı olurdu. Fırsat olmazsa, erdemın; erdem olmazsa, fırsatın boşuna olacağı sözü (VI. bölüm), bu iki gücün bağımsız olarak iş görmediklerini; ikisi arasında bir tür işbirliğinin söz konusu olduğunu gösterir. Değişken talihin etkilerini bütünüyle silmek olanaksız olabilir ama kararlı eylemle, değişiklikler için hazırlıklı olmak ve bu değişikliklerin kötü etkilerini azaltmak olanaklıdır”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Prens, özgür irade konusunda farklı bir bakış açısı getirir. Ortaçağ ve Rönesans düşünürleri, salgın hastalıkları, kıtlıkları, işgalleri ve öteki afetleri açıklamak için genellikle dine ya da eski yazarlara başvuruyor; bu tür felaketleri fiilen önlemenin insanın gücünü aştığını düşünüyorlardı. Machiavelli, Prens'in XXV. bölümünde talihin insan olaylarını belirlemedeki rolünü ele alarak özgür irade ile determinizm arasında bir orta nokta bulmaya çalışır ve talihin insan eylemlerinin yarısını denetlediğini, kalan yarısını özgür iradeye bıraktığını öne sürer; bununla birlikte, ileri görüşlülüğün insanları talihin etkilerinden koruyabileceğini de belirtir. Dolayısıyla Machiavelli'nin, insanların kendi yazgılarını belirleyebileceğine bir ölçüde inandığı, ama olaylar üzerindeki insan denetiminin mutlak olamayacağını düşündüğü söylenebilir”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Machiavelli Prens de siyaseti açıkça belirtmemiş fakat eserinin her yerinde "iktidara gelme, iktidarda tutunma, iktidarı kullanma sanatı" diye tanımlamıştır. Diğerlerinden farklı olarak siyaseti bir "sanat" olmanın yanı sıra bir "bilim" gibi ele alan yaklaşımla o amacının gerçekleşmesine yaradığı ölçüde onun gözünde önemlidir. Bir başka deyişle, Machiavelli "ahlakçı" değil "gerçekçidir. O yüzden ahlak adına çoğu zaman ikiyüzlü saldırıların hedefi olur. "Bunun içindir ki, bir uçta, Machiavelli'yi okumamış ve/ya da anlamamış ama kısaca onun "amaca götüren her yol geçerlidir" görüşüne dayanan "ahlak dışı", "ahlak üstü" bir siyasal düşüncenin yaratıcısı olduğuna şartlanmış, onu "şeytanın çömezi" gibi gören büyük çoğunluk; arada, daha ciddi, daha olumlu yaklaşan bir kesim ve öbür uçta, nesnel bir bakış açısıyla incelemeye, anlamaya girişen ama doğru-yanlış birtakım oldukça tartışılır sonuçlara varan çoğu akademisyen bir azınlık neredeyse 500 yaşındaki bu İtalyan siyaset adamının ününü bugünlere taşıyan geniş kitleyi oluştururlar”(Machiavelli, 1992: 10-11).

Prens, yayımlandıktan hemen sonra, ciddi tartışmalara yol açtı. Kitabın içeriği ile ilgili, İngiltere ve Fransa'da ahlakçılar saldırıya başladı. Din adamlarında bazıları, "kitabı şeytanın eseri olarak nitelendirdiler, yazarını ise pagan bir anlayışı savunmakla, kötülüğün kaynağı olarak suçladılar. Bu süreçte, Makyavelci, Makyavelcilik terimleri doğdu. "Makyavelcilik", "günümüz sözlüklerinde de "her türlü ahlak yasasının hiçe sayıldığı siyaset anlayışı; dürüstlükten yoksun siyaset" ya da "siyasette amaca ulaşmak için her tür aracı meşru sayan görüş" olarak tanımlanır. Bugün Makyavelizm görüşüne karşı olan bir gurup bilim adamı da vardır: "Kimileri Prens'i düşkün insan doğası üzerine yazılmış, umutsuzluk ve kaygının ürünü bir kitap olarak görürler; kimileri ise, Machiavelli'nin siyasete gerçekçi bir tutumla yaklaşan, keskin bir gözlemci olduğunu öne sürerler. Bir yoruma göre, Prens'in görünürdeki ahlakdışılığı, ahlak açısından yansız bir tutum takınmanın, siyasetin işleyişini olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmadan, bilimsel bir gözle değerlendirmenin ürünüdür. On altıncı yüzyılda, genellikle tanrıtanımaz, hatta Hıristiyan karşıtı olmakla suçlanan Machiavelli'nin bütün yapıtları Katolik Kilisesi'nin "Yasak Kitaplar Dizini"ne konuldu (1559). Machiavelli, Protestanların da hedefi oldu: 1572'de, Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı'nda binlerce Protestan'ın öldürülmesi, Catherine de Médici'nin Prens'teki önerileri uygulaması olarak değerlendirildi. Keza Protestan İngiltere'de, Machiavelli İngiliz tiyatrosunun "kötü" karakterlerinden biri niteliğini edindi; sözgelimi, Christopher Marlowe'un Maltalı Yahudi oyununun başında Makyavel karakteri, "dini çocuk oyuncu saydığını, cehaletten başka günah tanımadığını" belirtiyordu. Prens'e yönelik güçlü bir eleştiri de, Prusya Kralı II. Friedrich'in yazdığı Anti-Makyavel'di (1740). Friedrich bu kitabında, Prens'in yaklaşımına karşı, erdem, adalet ve sorumluluğu kişiliğinde birleştiren aydın bir hükümdar portresi çiziyordu. Ne var ki, aynı dönemde Hume, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürler, Machiavelli'yi siyasal zorbalığın doğasını açığa vuran bir düşünür olarak görüyorlardı. Rousseau Toplum Sözleşmesi'nde Prens'i "cumhuriyetçilerin kitabı", Machiavelli'yi ise "dürüst bir insan, iyi bir yurttaş" olarak nitelendiriyor, onun "krallara öğüt verir gibi görünüp halklara büyük öğütler" verdiğini belirtiyordu. İtalya'da birliği sağlamaya yönelik Risorgimento hareketi sırasında da, Prens'in son bölümü birleşik ulusun habercisi olarak yorumlanıyordu”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş Kesgin, 2015: 105-139).

Prens, yirminci yüzyılda ise daha değişik şekillerde yorumlandı. “Bir görüşe göre, Prens Hıristiyanlık karşıtı, pagan anlayışı savunan bir kitaptır; bir başka görüşe göre, tam tersine, Machiavelli bir Hıristiyan ahlakçısıdır ve siyasetteki yozluklara işaret etmektedir. Kimileri Prens’i düşkün insan doğası üzerine yazılmış, umutsuzluk ve kaygının ürünü bir kitap olarak görürler; kimileri ise, Machiavelli’nin siyasete gerçekçi bir tutumla yaklaşan, keskin bir gözlemci olduğunu öne sürerler. Bir yoruma göre, Prens’in görünürdeki ahlakdışılığı, ahlak açısından yansız bir tutum takınmanın, siyasetin işleyişini olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmadan, bilimsel bir gözle değerlendirmenin ürünüdür. Ayrıca, Prens’in bir yergi olduğunu öne sürenler olmuştur; bu görüşe göre, Machiavelli, denetimsiz iktidarın yol açacağı sonuçları göstererek okuru uyarmaktadır. Bu yorumu öne sürenler, Machiavelli’yi cumhuriyetçiliğin ve özgürlüğün savunucusu olarak görürler; zorbalığın işleyişini betimlemesindeki amacın, bu zorbalığa direnebilmek olduğunu belirtirler. Öte yandan, Prens’i totaliter rejimler için bir rehber olarak değerlendirenler de vardır; sözgelimi, Bertrand Russell Prens’i “gangsterlerin elkitabı” olarak nitelendirmiştir”(Machiavelli, 1992: 11-35; Machiavelli, 2012: Giriş; Machiavelli, 1941: Giriş).

Machiavelli, o dönemde ki yönetim biçimlerini de şöyle açıklar: “Orta Çağ’ın artık genelde can çekişmekte olduğu, Rönesans’ın şekillendiği 1300’ler, 1400’ler İtalya’sı ve daha genel bir bakışla Avrupası’nda yukarıda değindiğimiz iktisadi ve siyasal nedenlerle mutlak monarşi taraftarlığı, kralın, imparatorun herkes üzerinde mutlak buyuruculuğu ve Papa’dan bağımsızlığı düşüncesi tartışmada ağır basmaktadır. Kent devleti sınırları içinde "halk" yani o zamanlar sadece burjuvazi, hatta burjuvazinin bazı kesimlerinin "yurttaş" sıfatıyla yönetime katılması, eşdeyişle iktidarı belli ölçülerde de olsa asıl egemen güçler olan feodal beyler ve ruhban zümre (Roma Kilisesi) ile paylaşması demek olan cumhuriyetçilik ise bir siyasal akım olarak hızlı bir değer yitimi içindedir. Çünkü İtalya’da kapitalizmin boyattığı dönemde devrin ölçüleri içinde gerçek anlamda birer cumhuriyet olan kent devletleri Machiavelli’nin zamanında çoktan yozlaşmış, adı cumhuriyet ama kendi devrin siyaset felsefesinde yaygın kullanılan terimle "tiranlık" olmuştur. Yani Machiavelli’nin uzun uzun anlattığı yollardan biriyle iktidarı ele geçirmiş bir tiranın yargı ve yürütmenin iplerini elinde tuttuğu, üstelik tranlığın bir hanedan şeklinde babadan oğula geçebildiği bir "cumhuriyet" düzeni! Bu siyasal ve toplumsal bağlamda, yozlaşmış kopyasıyla özdeş tutulmuş cumhuriyetçilik gözden düşer ve en büyük feodal beyin yani kralın öteki güç odakları soylular ve din adamları üzerinde mutlak bir egemenliğe sahip olması gerektiği savunulurken, Roma Kilisesi’nin (Vatikan) "dünyevi", bir başka deyişle, siyasal yeri ve ünü de çoktandır yeni bir gözle görülmeye başlamıştır. Daha doğrusu Kilise, yeni boyveren ve aslında kendisini de ciddi şekilde tehdit eden mutlakiyet akımını saptırıp kendi lehine çevirmeye, iktidarın kralın değil Papa’nın mutlak otoritesi altında toplanması fikrini kabul ettirmeye çalışmaktadır. Oysa özellikle 1492’den itibaren Papa VI. Alexander Borgia döneminde yeniden canlanan Kilise’ye sadece ruhani değil; cismani, dünyevi bir otorite kazandırma çabasına dek son iki yüz yıldır aslında papalık neredeyse kralların kuklası durumuna düşmüştü”(Machiavelli, 1992: 11-35).

Machiaveli’nin insanla ilgili görüşleri ise şöyledir: “Çünkü insanlar hakkında genelde şu söylenebilir: Nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcıdır; onlara iyilik ettiğin sürece hepsi seninledir; yukarıda da dediğim gibi, gerekmedikçe kanlarını, mallarını, canlarını ve çocuklarını sana sunarlar ama bir gerekmeğe görsün hepsi senden yüz çevirirler. Sadece onların sözüne dayanan prens, başka önlemler almamışsa, ortada kalır ve yok olup gider”(Machiavelli, 1992: 106). Prensler pis işleri başkasının sırtına yüklemeli ve iyi işleri kendileri üstlenmelidir. Ve yine sonuç olarak derim ki prens elbette büyüklere dikkat etmelidir ama zayıfların kalbini kazanmaya da bakmalıdır”(Machiavelli, 1992: 115).

Hükümdarın özellikleri ile ilgili olarak Machiaveli’nin görüşleri ise şöyledir: Bunun içindir ki sakıncan bir bey sözünde durmamalıdır eğer bu duruş kendisine karşı dönecekse ve söz verisinin nedenleri ortadan kalkmışsa. Ve eğer insanların tümü iyi kimseler olsalardı yerlisi bir öğüt olurdu bu; ama nasıl ki tümü de küçük adamlardır ve sana verdikleri sözleri tutmazlar, senin de onlara verdiğin sözde durman gerekmez. Bir prensin sözüne sadık kalmasının ve düzenbazlıklar yapmak yerine namusluca bir yaşam sürmesinin ne övülesi bir şey olduğunu her kişi anlar. Bununla birlikte zamanımızdaki deneylerle de bellidir ki ancak verdikleri sözü hiçe saymış ve insanların beyinlerini kurnazca uyutmasını bilmiş prensler büyük işler yapmışlardır ve sonunda dürüstlüğü temel almış olanlara üstün gelmişlerdir. Daha iyisi, iddia ediyorum ki, eğer bunlara sahip olsa ve her zaman uysa idi kendi zararlı çıkardı; ama sahipmiş gibi yapması kendisine yararlı olur. Böylece iyi yürekli, sadık, insancıl, namuslu, dindar görünebilirsin ve gerçekte olabilirsin de ama o zaman zihnini öyle ayarlamalısın ki eğer olmaman gerekiyorsa tam tersini yapabilmelisin”(Machiavelli, 1992: 109-115).

Siyasetnamelerde iktidarın kaynağına kutsallık atfedilir; Machiavelli ise, kutsallık atfetmez. Aslında Batı’da da iktidarın kaynağı kutsaldır(Atik, 2019: 69-73).

'Prens'in yazılışı dört ayda biter. Ancak bu arada amca II. Giulio de Medici iktidardan yeğeni II. Lorenzo lehine feragat eder. Dolayısıyla Machiavelli de kitabını başta düşündüğü gibi amcaya değil de genç Medici'ye sunmayı kararlaştırır. Bu sayede genç Lorenzo'- nun gözüne gireceğini, güvenini kazanacağını, onun danışmanı olacağını ve hatta eski görevine yeniden getirileceğini ummaktadır. "Devlet" kavramı bile, Machiavelli'ye çok yakın bir dönemde siyasal dile girmiş, o zamana dek kullanılan prenslik, beylik, krallık, imparatorluk gibi terimlerin yanında ufak ufak yerini almıştır. Machiavelli de "devlet" kavramına yer veren ilk düşünürler arasındadır. Keza "ulus" kavramı da yine Orta Çağın son anlarında siyaset diline girmiştir"(Machiavelli, 1992: 11-35).

Avrupa'da, Doğu ve Batı'da yazılan siyasetnamelerin yazılış sebepleri, muhtevaları, kaynakları hakkında genel bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlileri ise, (Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018) ile (Darling, 2013) çalışmalarıdır. Yukarıda zikrettiğimiz yazarlar Doğu ve Batı'da yazılan siyasetnamelerle ilgili şu yorumlarda bulunurlar: Hem Hıristiyan Avrupa hem de İslam geleneklerinde, tavsiye türündeki edebiyat, monarşik yönetimin kabulünü yansıtır. Eğer krallar, yaygın olarak inanıldığı gibi, Tanrı tarafından seçildiyse ve sosyal düzen için gerekliyse, o zaman hükümdarın kişisel nitelikleri ve erdemleri merkezi kaygılar haline gelirdi. Her iki gelenekteki yazarlar için, hükümdarın ahlaki erdemleri, siyasi topluluğun maddi refahı ve ahlaki sağlığı önemliydi(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Osmanlı'da ve Batı'da siyasetname yazarları eğitilmiş, seçkin, saray mensupları, idareciler, hukukçular, edebiyatçılar ve din âlimleridir. Bu eserler genellikle hükümdara, vezire hediye olarak yazılmıştır. Fakat çoğu zaman geniş halk kitleleri tarafından okunacağı beklentisiyle yapılmıştır. Yazarlar, bir hükümdarın karakterini şekillendirme, saltanatını meşrulaştırma, kendi makamlarında ilerleme için hükümdar ailesi ile bağlarını güçlendirme, hükümdar ailesini memnun etmek için siyasetnameler yazdılar(Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Her iki gelenekteki siyasetnameler, çerçevesi, kaynak materyalleri ve tematik içeriği bakımından bir dizi genel uzlaşımaya bağlı kalma eğilimindedir. Reçeteler genellikle hükümdarlara klasik ve kutsal metin otoriteleri ve örnekleri kullanılarak dolaylı olarak sunulur. Yazarlar genellikle övgü ile öğüt arasında denge kurmakta güçlük çekerler, alıntı seçimleri ve örneklerin sunumu yoluyla daha incelikli eleştirileri iletirler. Örneğin, Lambton (1974, 420), İslam filozoflarının, Hıristiyan Avrupalı meslektaşları gibi, klasik Yunan felsefesinden büyük ölçüde etkilendiklerini öne sürmüştür(Pasquino, 2009: 397-407; Calhoon, 2017: 205-212; Blaydes, Grimmer, McQueen, 2018: 1150-1167; Darling, 2013: 223-242).

Avrupa Siyasetnamelerinin tarihi ve kökenleri hakkındaki tartışmalarda, Dorothee Metlitzki'nin yazıları dışında "Arapça" kelimesine nadiren rastlanır. Ortaçağ İngiltere'sinde Arap Meselesi, ünlü siyasi masallar koleksiyonu olan Kalila ve Dimne'ye ve batını bilim ve siyasi tavsiye kitabı olan Sırların Sırrı'na (Sırr al-Asrâr) atıfta bulunur. İkincisi, onuncu yüzyılın ortalarında Bağdat'ta yazılmış ve İspanya'da ve Trablus'ta Latince'ye çevrilmiştir. Orada tüm Avrupa'da, ancak çeviri, çoğunlukla Latince bir eser olarak ele alınmıştır. Ve bu çok tuhaf (Lewis Carroll'un da söylemiş olabileceği gibi), çünkü Siyasetnamelerin Ortadoğu'dan Müslüman İspanya'ya, Sırların Sırrı'na paralel olarak Roma sonrası bir aktarım yolu tasavvur etmek mümkün görünüyor. Daha da tuhafı, birçok bilim adamı açıkça Orta Çağ'ın Siyasetnamelerine atıfta bulunur ve dolaylı olarak Batı'nın siyasetnamelerine dikkat çeker. Bahsi geçmeyen Doğu—bilimsel düşüncenin incelenmesi, kitapların ve fikirlerin bir kültürden diğerine aktarımının izini sürmekte sorun yaşamaz(Darling, 2013: 223-242).

Batı dünyasında krallarını ölümlü ve tanrılar arasında aracı olarak gören ilk kişiler Antik Yunanlardı. Platon ve Aristoteles, eğer en iyi adam kral olacaksa, o zaman en iyi adama tapılması gerektiğini yeterince açık bir şekilde belirttiler. Bu filozoflardan sonra Hıristiyanlar da bu konuda aynı görüşü benimsemişlerdir. İsa Mesih kralların kralı değil miydi, damarlarında tanrısallık tohumunu taşıyan O değil miydi ve O bir ölümlü değil miydi? Ancak kralın bu kozmik merkeziliği Müslüman devletlerde de bulunabilir. Peygamber'in dediği gibi, halife Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir. Müslümanlar için, Allah'ın benzersizliği nedeniyle, Peygamber gibi, bizzat Allah tarafından seçilen ve Allah'ın kendisi tarafından seçilen tek bir halife olabilir. O'nun vekili ve vekili olarak dünya işleri ile O'nun emanet ettiği: "Halife Allah'ın halifesidir, hazinesi Allah'ın malı, ordusu Allah'ın ordusu, düşmanı Allah'ın düşmanıdır". Örneğin Roma, Pers ve Hint siyasi biçimleri arasında hatırı sayılır bir benzerlik vardı ve Pers krallarının örnek yöneticiler olduğu görülmüyordu (Al-Azmeh, 1997, 9-10; Pasquino, 2009: 397-407; Costache, 2003: 175-178; Harris, 2010: 131-138).

Aziz Al-Azmeh'in gösterdiği gibi, bu gerçek sadece bir tesadüf değil, daha çok, gücün kutsallaştırıldığı, dikkatle geliştirilmiş bir sürecin zorunlu etkisidir. Hıristiyan dünyasında kralın gücünün kutsallaştırıldığı

temel şema, yorum yoluyla farklı kutsal metin parçaları arasında ve bunlar ile bazı çağdaş kişilikler ve kurumlar arasında benzerlikler ve denklikler bulan bir tipoloji oyunudur. Genel olarak, bu tipolojilerin özünün, tarihin ve kamusal yaşamın parçalarını ilahi ritimlerin bir kaydına dâhil etmekten ibaret olduğu söylenebilir. Müslüman siyasi düşüncenin kaynakları şunlardır: Bu konunun kaynağını tam olarak ortaya koyamasak bile, Müslüman siyasi düşüncesinin kaynakları temel olarak, Yunan felsefi kavramları ve Müslüman kanunları ile Pers mirasının karıştırılmasından oluşur. Bilgeliğin Perslerden ve yardımcı bir şekilde Yunanlılardan geldiğini ve felsefi kavramların neredeyse yalnızca Yunanlılardan geldiğini kesin olarak söyleyemeyiz. Ortaçağ Müslüman anlayışında, yeri kral olan siyasi beden, toplumsal bedeni oluşturur ve onu sürdürür(Harris, 2010: 131-138; Costache, 2003: 175-178).

6. SONUÇ VE KARŞILAŞTIRMA

Siyaset felsefecisi olan Âlî ve Machiavelli'nin yönetim ve yöneticilerin nasıl olması gerektiği hususundaki görüşleri ve tavsiyelerini kısaca mukayese edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Eserlerinin yazılış sebepleri ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz: Âlî, Nushatü's-Selâtni Van'da bulunduğu 1581 yaz ve sonbahar aylarında kanun bilgisini ortaya koyma arzusu ile yazmaya başlamıştır. Muhtemelen Halep'te tamamlayarak bu tarihten beş yıl sonra Sultan III. Murad'a takdim etmiştir. Machiavelli de, hükümdara şöyle hitap ederek eserini sunar: “zât-ı Şâhâneleri'ne, size bağlılığımın bir kanıtını sunmayı arzu ettiğimde, elimdeki şeyler arasında, büyük adamların eylemlerine ilişkin bilgiden daha değer verdiğim ya da o denli değerli bulduğum bir şey bulamadım; çağımızda olup bitenler konusunda uzun bir deneyim ve eskiden olanları sürekli okuma yoluyla edindiğim bir bilgi bu: O eylemleri yoğun bir çalışmayla uzun uzun düşünüp inceledikten sonra, şimdi küçük bir kitapta derleyerek zât-ı Şâhâneleri'ne yolluyorum”. Yani iki yazar da hükümdara eserlerini sunarak bir menfaat ummuşlardır. Yani her iki eserde de zamanın hükümdarına sunulmuştur. Âlî, nişancı olabilmek, Machiavelli de eski görevine tekrara iade edilmek için eserlerini hükümdara sunmuşlar her ikisi de umduğunu bulamamıştır. Âlî, III. Murad'dan umduğunu bulamamış; yukarıda belirttiğimiz gibi, "Prens", ithaf edildiği Lorenzo de Medici'nin ilgisini çekmemiş, kitap halinde basımı o yüzden Machiavelli sağ iken gerçekleşemedi. Ama uzun süre elyazması kopyalarından okunmuştur.

Âlî ve Machiavelli, yukarıda belirttiğimiz gibi, görevleri dolayısıyla kaleme aldığı siyasal değerlendirmelerin ve raporların yanı sıra, siyaset bilimi, tarih ve edebiyat alanlarında eserler kaleme almışlardır. Her ikisi de içinde buldukları ortamın siyasi atmosferini yansıtmaktadır.

XVI. yüzyıl Osmanlı düşünür ve tarihçilerinin en önemlilerinden birisi olan Gelibolulu Mustafa Âlî, siyasi, sosyal ve yönetimle ilgili önemli eserler kaleme almıştır. Âlî, iyi bir eğitim almasına rağmen kader onu bürokrasiye yöneltmiş, Osmanlı bürokrasisi içinde çeşitli seviyelerde görev yapınca, devletin idari ve sosyal yapısı hakkında birçok tecrübeye sahip olmuştur. Âlî, padişaha yol göstermek amacıyla da “Nushatü's-Selâtni” adlı eserini kaleme almıştır. Osmanlı'nın içinde bulunduğu karmaşık durumdan kurtulabilmesi için bugünün yöneticilerine de kılavuzluk eden önerilerini sıralarken tarihten de örnekler verir. Prens ise "Makyavelist düşünce"nin temelini oluşturmuş, devlet yönetiminin nasıl mümkün olabileceği ve nasıl sürdürüleceği üzerine on altıncı yüzyılda yazılmış bir denemedir. Siyasal düşünce tarihinin önemli kaynaklarından biri sayılan bu kitapta Machiavelli de, aynı şekilde İtalya'nın içinde bulunduğu karmaşık durumdan kurtulabilmesi için bugünün yöneticilerine de kılavuzluk eden önerilerini sıralarken tarihten de örnekler veriyor.

Her iki düşünürde devlet tarafından haksızlığa uğradığını belirtirler. Nüşatu's-Selatin, padişaha yol göstermek amacıyla kaleme alınmıştır. Bu eser giriş ve sonuç bölümü hariç dört bölümden oluşmaktadır: Önsözde hükümdarların devlet idaresi sırasında mutlaka yerine getirmesi gerekli şeyler, birinci bölümde idarî usuller, ikinci bölümde kanunsuz karışıklıklar, üçüncü bölümde devletin bu olaylar karşısında aczi, dördüncü bölümde ise Âlî'nin meslek yaşamı boyunca karşılaştığı haksızlıkları sayıp dökmeğe ayırmıştır. Machiavelli de, aynı şekilde, hükümdara hitaben şöyle der: “Zât-ı Şâhâneleri, yüceliğinizin doruğundan zaman zaman gözlerinizi bu aşağıdaki yerlere çevirecek olursanız, benim nasıl haksız yere büyük ve sürekli bir talihsizliğe katlandığımı göreceksiniz”.

Âlî, devlette tedbirin ne kadar önemli olduğunu birçok yerde zikrederek şöyle belirtir: “Hilâf-ı kânûn davranışlar neticesinde zuhur eden karışıklıklar anlatılarak bu durumu önleyecek tedbirler izah edilmektedir. Sekizinci tarîk: Askerlerin ve büyük tîmâr sahiplerinin zayıf düşmemeleri için tedbirler alınmalıdır. Pes pâdişâh-i İslâm'a lâzım olan fukarânun râhatı ve 'asâkir-i mansûrenün izdiyâd-i ganâ ile vüs'atidür. Anlar fakîr olmak ve ehâl-i sûk vüs'at tahsîl idüb gizlû genc bulmak vükelânun sû-i tedbîrinden nâşi bir hâletdür”. Machiavelli devlette tedbirle ilgili şu benzetmeyi yapar: “Buna doktorların akciğer yangısıyla ilgili sözleri

tam uyar: Başlangıçta, tedavisi kolaydır ama teşhisi güçtür; ama çok zaman akmışsa, hastalık daha başında uygun bir şekilde ele alınmamışsa, teşhisi kolay hale geldiğinde artık tedavisi güçtür. Devlet işleri de böyledir: Senin topraklarında meydana gelen hastalıkları önceden teşhis edersen ki ama bu ancak bilgi ve uzak görüşlü bir adamın yapabileceği bir şeydir çabuk iyileşirler; ama onları zamanında teşhis edemeyip herkesin gözüne görülecek kadar büyümelerine meydan verirsen artık hiçbir ilaç kâr etmez”.

Machiavelli, yöneticilerin özellikleri ile ilgili şunları belirtir: Bir prens tahtını elinde tutmak istiyorsa katı yürekli olmasını bilmeyi öğrenmeli ve gerektiğinde bu sanata başvurmalıdır. Âlî ise, devlet adamlarının özellikle fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin huzur ve refahı için en güzel şekilde tedbir alması gerektiğini belirtir. Tebaasına karşı çok merhametli davranması gerekir. Çünkü padişah yeryüzünde Allah'ın gölgesi ve tebaasının sığınağıdır.

Nushatü's-Selâtin'de, yöneticilerin asla yalan söylememesi, yönetici olan kişilerin halka güven vermesi gerektiği belirtilirken; Machiavelli Prens'te yöneticinin kendi çıkarları için yalan söyleyebileceği buna da hakkı olduğu ifade eder. Yine şiddet ve kötülük yöneticinin aşağılık ihtiraslarına, küçük hesaplarına alet olmamalı ancak devletin kalıcılığı için gerekli olduğunda başvurulmalıdır. Demek ki, yönetimin amacı, halkın esenliği değil, devletin istikrarı ve kurulu düzenin sürdürülmesidir

Âlî, yöneticilere asla kötü olunmaması, her zaman iyiden yana tavır alınması gerektiğini tavsiye ederken, Machiavelli batmak istemeyen bir prensin her zaman kötülüğe ve şiddete hatta yalana başvurması gerektiğini söyler. Prens ahlaki açıdan çok eleştirilmiştir. Machiavelli geleneksel ahlak ilkeleri yerine, yeni bir laik etik önerir. Dolayısıyla, geleneksel ahlakın aykırı gördüğü şiddet ya da ahlakdışı tutum, özellikle kendine yeterli ve istikrarlı bir devletin kurulması amacıyla yönelikse, haklı görülür. Machiavelli'nin getirdiği yeni laik anlayış ile öte dünyayı temel alan eski inancın bağdaşması neredeyse imkânsızdır.

Nushatü's-Selâtin'de, yöneticilerin, hükümdarın insanlara eşit, adil ve merhametle davranması gerektiği, bunun hükümdarlığı kuvvetlendireceği belirtilir. Âlî'ye göre, iyi düşünen akıl sahiplerinin büyük kanaat önderlerin ve âlimler hakkın ve adaletin tam uygulanması konusunda çok hassas davranmalıdırlar. Hiçbir şeyin etkisinde kalmadan, emanet ve doğruluğu yerli yerine koymayı büyük bir sorumluluk kabul etmelidirler. Prens'te ise, yöneticiler karşı insanlar bencil ve kötüdür, bu sebeple prens de onlara kötü muamele etmelidir tavsiyesinde bulunulmuştur. Hükümdar topluma güvenmez, pragmatik olmalıdır. Machiavelli'ye göre, prensin cömertlik, merhamet gibi ahlaki erdemlere sahipmiş gibi görünmesi gerektiğini, ama sırf erdem uğruna erdemli davranmanın prensliğe zarar verebileceğini belirtir. Devletin yararına olacaksa prens acımasızlığa ve dürüst olmayan yollara başvurabilir.

Prens'te, Machiavelli tebaasının veya yurttaşlarının malına, mülküne ve kadınlarına el uzatmaktan geri durması gerektiğini belirtiyor. Bununla birlikte, prens çevresini o şekilde korkutmalıdır ki başkalarının dostluğunu kazanamasa da hiç değilse nefretlerini çekmesin çünkü bu iki şey birbiriyle çok iyi uyur. Bunun için tebaasının ya da yurttaşlarının malına mülküne ve de kadınlarına el uzatmaktan geri durması yeter. Ama eğer birinin kanını dökmesi gerekirse bunun açık bir nedeni, haklı bir gerekçesi olmalıdır; her şeyden önce başkasının malına dokunmaktan kaçınmalıdır. Fakat Nushatü's-Selâtin'de, “tebaasının ya da yurttaşlarının malına mülküne ve de kadınlarına el uzatmaktan geri durması gerekir” gibi konular kesinlikle geçmez.

Machiavelli'ye göre bir prens devleti ayakta tutmak için zulme başvurabilir. İnsanın sadece kötü işlerle değil iyi işlerle de nefret çekebileceği uyarısında bulunmanın tam yeri şimdi. Bu nedenle daha yukarıda dediğim gibi, devletini ayakta tutmak isteyen bir prens zulme başvurmalıdır; aslında, yerinde kalmak için desteklerine gereksinim duyduğunuz grup, halk olsun, askerler ya da soylular olsun yozlaşmışsa da onun ardından gitmek ve isteklerini yerine getirmek zorundasınız; o durumda en iyi eserler en kötü şeylerdir. Fakat Âlî'ye göre, hükümdar hiçbir zaman zulme başvuramaz. İyi düşünen akıl sahiplerinin büyük kanaat önderlerin ve âlimler hakkın ve adaletin tam uygulanması konusunda çok hassas davranmalıdırlar. Hiçbir şeyin etkisinde kalmadan, emanet ve doğruluğu yerli yerine koymayı büyük bir sorumluluk kabul etmelidirler. Prens'te ise insanlara hükmeden kişilere insanlar bencil ve kötüdür, bu sebeple prens de onlara kötü muamele etmelidir tavsiyesinde bulunulmuştur.

Âlî, her zaman dini hükümleri ve dini konuları her zaman öne çıkarır. Machiavelli ise dine önem vermez, hatta birçok papaz tarafından bu tutumunda dolayı eleştirilir. Machiavelli, Doğu'nun siyasetname ve Batı'nın “prens siyasetnamesi” (speculum principis) geleneğinden farklı olarak, Prens'i soyut dinsel ya da ahlaki ideallere değil, tarihsel örneklerin değerlendirilmesine ve somut gözlemlere dayandırır. Âlî, her zaman hak, hukuk, adalet kavramlarını ön planda çıkarır. Machiavelli ise, devleti öne çıkarır.

Her iki düşünürde eleştirilerinde, övgülerinde tarihten ve kendi döneminden somut örnekler verirler. Osmanlı siyasetnamelerinde, tarihten örnekler verilir fakat Âlî den başka kendi döneminden somut örnek veren çok fazla siyasetname yazarı yoktur.

Her iki tarafta da monarşi yönetim biçimi vardır. Batı'da baskıdan dolayı cumhuriyet yönetimine geçme çabaları var, Osmanlı'da ise hükümdarın dini hükümlerden dolayı halkına karşı adil ve şefkatli olması gerektiği anlayışı vardı. Siyasetnamelerde iktidarın kaynağına kutsallık atfedilir; Machiavelli ise, kutsallık atfetmez. Aslında Batı'da da iktidarın kaynağı kutsaldır. Her iki eserde de kutsal metinlerden sık sık örnekler vardır, Âlî bu örneklere ve tavsiyelere daha çok yer verir.

Machiavelli'nin insanla ilgili görüşleri ise şöyledir: Nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcıdır; onlara iyilik ettiğin sürece hepsi seninledir; yukarıda da dediğim gibi, gerekmedikçe kanlarını, mallarını, canlarını ve çocuklarını sana sunarlar ama bir gerekmeye görsün hepsi senden yüz çevirirler. Sadece onların sözüne dayanan prens, başka önlemler almamışsa, ortada kalır ve yok olup gider. Prensler pis işleri başkasının sırtına yüklemeli ve iyi işleri kendileri üstlenmelidir. Ve yine sonuç olarak derim ki prens elbette büyüklere dikkat etmelidir ama zayıfların kalbini kazanmaya da bakmalıdır. Âlî'de ise, halkın bütün yükünü üzerine alan padişah onlara adaletli davranmalıdır. Özellikle fakir ve ihtiyaç sahiplerinin huzur ve refahı için en güzel şekilde önlem alınmalıdır.

Hükümdarın özellikleri ile ilgili olarak Machiavelli'nin görüşleri ise şöyledir: İhtiyatlı bir prens, söz verdiği zaman, eğer bu davranışı kendisine karşı dönecekse ve verdiği sözün sebepleri ortadan kalkmışsa sözünde durmamalıdır. Çünkü insanların çoğu iyi kimseler olsalardı böyle bir öğüt kötü olurdu. Fakat bunların hepsi de küçük adamlardır ve sana verdikleri sözleri tutmazlar, senin de onlara verdiğin sözü tutman gerekmez. Bir prensin sözüne sadık kalması ve dürüstçe bir yaşam sürmesinin en güzel şey olduğunu herkes bilir. Bununla birlikte zamanımızdaki tecrübeyle sabittir ki, verdikleri sözü hiçe saymış ve insanların beyinlerini kurnazca uyutmasını bilmiş prensler büyük işler yapmışlardır ve sonunda dürüstlüğü temel almış olanlara üstün gelmişlerdir. Yani burada açıkça prenslerin insanların beyinlerini uyutmasını öneriyor ve böyle yapanların daha başarılı olduklarını ileri sürüyor. Âlî'de ise, hükümdarın gerektiği zaman sözünde durmaması ve insanların beyinlerini kurnazca uyutması gibi bir tavsiyede kesinlikle bulunmaz.

Machiavelli, yöneticilerin davranışları ile ilgili olarak, yönetici dindar olsun veya olmasın son derece dindar görünmelidir; çünkü din yurttaşlarla prens arasında en kuvvetli bağıdır. Daha iyisi, iddia ediyorum ki, eğer bunlara sahip olsa ve her zaman uysa idi kendi zararlı çıkardı; ama sahipmiş gibi yapması kendisine yararlı olur. Böylece iyi yürekli, sadık, insancıl, namuslu, dindar görünebilirsin ve gerçekte olabilirsin de ama o zaman zihnini öyle ayarlamalısın ki eğer olmaman gerekiyorsa tam tersini yapabilmelisin. Machiavelli'in ahlak anlayışının temelinde dinsel değerler değil, "başarı" ilkesi yatmaktadır. Dolayısıyla, erdem kavramı, güç, beceri, yetenek, kararlılık gibi anlamları içerir. Cömertlik, merhamet gibi ahlaki erdemlere gelince; Machiavelli prensin bunlara sahipmiş gibi görünmesi gerektiğini, ama sırf erdem uğruna erdemli davranmanın prensliğe zarar verebileceğini belirtir. Devletin yararına olacaksa prens acımasızlığa ve dürüst olmayan yollara başvurabilir. Prens her eylemi, taşıdığı ahlaki değer açısından değil, devlet üzerindeki etkisi ışığında değerlendirilmelidir. Fakat Nushatû's-Selâtin'de ise, hükümdar gerçek manada dindar olması ve halkının devamlı yanında olması ve onların sevgisini kazanması gerektiğini tavsiye eder.

Machiavelli'nin bu tutumlarından dolayı, Makyavelcilik, Makyavelizm terimleri doğmuştur. "Makyavelcilik", günümüz sözlüklerinde de "her türlü ahlak yasaının hiçe sayıldığı siyaset anlayışı; dürüstlükten yoksun siyaset" ya da "siyasette amaca ulaşmak için her tür aracı meşru sayan görüş"; siyasette çıkarların sağlanması adına, her yola başvurulabileceğini savunan ve bu doğrultuda her yolu meşru kabul eden düşünce olarak tanımlanır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, bugün ve dün de Makyavelizm görüşüne karşı olan bir gurup bilim adamı da olmuştur: Kimileri Prens'i düşkün insan doğası üzerine yazılmış, umutsuzluk ve kaygının ürünü bir kitap olarak görürler; kimileri ise, Machiavelli'nin siyasete gerçekçi bir tutumla yaklaşan, keskin bir gözlemci olduğunu öne sürerler. Bir yoruma göre, Prens'in görünürdeki ahlaklılığı, ahlak açısından yansız bir tutum takınmanın, siyasetin işleyişini olumlu ya da olumsuz bir yargıda bulunmadan, bilimsel bir gözle değerlendirmenin ürünüdür. Şayet bu görüşler Machiavelli'nin gerçekten görüşü ise, böyle bir anlayış Âlî'de kesinlikle görülemez.

Prens'in ahlak anlayışı çok farklıdır. Machiavelli, geleneksel ahlak kuralları yerine, yeni bir laik ahlak ileri sürmüştür. Dolayısıyla, geleneksel ahlakın aykırı olan şiddet ya da ahlakdışı tutum, özellikle kendine yeterli ve istikrarlı bir devletin kurulması amacıyla yönelikse, haklı görülür. Machiavelli'nin getirdiği yeni laik anlayış ile öte dünyayı temel alan eski inancın bağdaşması neredeyse olanaksızdır. Dolayısı ile Prens, ahlaki

açından çok eleştirilmiştir. Âlî, ise dini ve geleneksel ahlaki konulara titizlikle yer verir. Hemen her bölümde ayet, hadis ve büyük âlimlerin sözlerine yer verir.

Her iki düşünürde hükümdarın danışman seçimine çok önem vermişler ve bu konu üzerinde durmuşlardır. Tabii olarak, bütün devletlerde hükümdarların danışmanlarının çok büyük önemi vardır. Bir prens açısından, danışman seçme, hiç de önemsiz bir iş değildir. Danışmanların iyi veya kötü olmaları, prensin sağduyusuna bağlıdır. Bir prensin zekâsını değerlendirmenin ilk yolu, yanındaki danışmanlarına bakmaktır; bu kişiler akıllı becerikli ve sadık iseler, bu prens becerikli ve sadık danışmanlar tutabildiği için, prensinde bilge olduğuna kanaat getirilir. Şayet akıllı ve becerikli değilse, bu prens hakkında kötü yargıya varılabilir, çünkü yaptığı ilk hatayı, bu seçimle yapmıştır.

Son söz olarak, her iki devlet ve fikir adamında şu ortak yönlerin olduğunu görüyoruz: Her ikisi de eserlerini hükümdara sunmuş ve umduklarını bulamamıştır. Her ikisi de siyasal değerlendirmelerinin ve raporların yanı sıra, siyaset bilimi, tarih ve edebiyat gibi birçok alanda eserler kaleme almışlardır. Hükümdarın çok akıllı ve becerikli danışmanlarının olması ve her konuda tedbirli olması gerektiği hususlardır. Her iki yazarın da, hiçbir şekilde uyumlu olmayan ve birbirleriyle çok karşıt fikirleri ise şunlardır: Machiavelli'ye göre, bir prens devleti ayakta tutmak için zulme başvurabilmesi; Machiavelli'nin insanı, nankör, değişken, içten pazarlıklı, korkak ve çıkarıcı olarak nitelendirmesi; ihtiyatlı bir prens, söz verdiği zaman, eğer bu davranışı kendisine karşı dönecekse ve verdiği sözün sebepleri ortadan kalkmışsa sözünde durmaması; yönetici dindar olsun veya olmasın son derece dindar görünmesi; geleneksel ahlak kuralları yerine, yeni bir laik ahlak ileri sürmesi gibi konulardır.

Her iki düşünürün bu türde eser yazımına etki eden şeyler aynı olabilir. Roma, Pers ve Hint siyasi modelleri arasında hatırı sayılır bir benzerlik vardı. Aristoteles'in Büyük İskender'e tavsiyesine ilişkin Yunan ve Süryanice geleneği tercüme edip özümsemenin yanı sıra, aynı dönemde önemli bir Farsça külliyyat da Arapça 'ya da tercüme edilmiştir. Perslerin İslam öncesi zamanlarda Hindistan'dan ödünç aldıkları şeyle birlikte, Müslümanların siyasetnameleri, sekizinci yüzyılda ortaya çıktı. Yukarıda belirttiğimiz gibi her iki yazarın beslendikleri kaynaklar kısmen aynı olabilir. Tabii ki İslam dünyasında yazılan siyasetnamelerin kaynağının sadece dış kaynaklı olduğunu düşünmemiz de doğru değildir. Bu konuda vezir Tonyukuk, Kül Tigin, Bilge Kağan ve Yusuf Has Hacib'i de unutmamalıyız, çünkü onlar, ilk Türk siyasetnameleridir diyebiliriz.

KAYNAKLAR

Akün, Ö F, (1989), “Âlî Mustafa Efendi (Edebi Yönü)”, DİA, C.II, İstanbul.

Al-Azmeh, A, (1997), Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian and Pagan Politics. I.B. Tauris.

Alkayış, M F, (2012), “Bir Kitap Arkası Sözlük Çevirisi: Kutadgu Bilig,” Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall p. 711-738.

Annales Okulu İzinde Tarih ve Tarihçi, (1985), Marc Bloch'un “Avrupa Toplumlarının Karşılaştırmalı Tarihi İçin ”der: Ali Boratav, Alan Yay. ,I. Baskı, İstanbul, ,s.20-49.

Arat, R R, (1979), Kutadgu Bilig, I, Metin, Ankara.

Atik, K, (2014), Tarih Araştırmalarında Yeni Bir Yöntem: Karşılaştırmalı Tarih, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 16, ss: (272-291).

Atik, K, (2017), Pertevi Ali Efendi, Rebiü'l-Mülk ve Âdabü Süluki'l-Müluk, Siyasete Aydınlik Yol, İnceleme-Çeviri yazı metin- Tıpkıbasım, Ankara

Atik, K, (2019),Osmanlı Müesseselerinin Kökenleri-1, Ankara.

Aykut, S, (2003), Beydebâ, Kelile Ve Dimne, Beydebâ -İbnü'l-Mukaffa, Çeviri-İnceleme, , Şule Yayınları Temmuz.

Bayburtlugil, N, (1995), Nizamülmülk, Siyasetnâme, İstanbul.

Blaydes,L, Grimmer, J, McQueen, A, (2018), Stanford University, Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds, The Journal of Politics, volume 80, number 4. Published online August 24, <http://dx.doi.org/10.1086/699246>.

Bursalı M. T, (1330), Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiyye, İstanbul.

Bursalı Mehmed T, (1333), Osmanlı Müellifleri, İstanbul.

- Calhoon, R P., (2017), Niccolo Machiavelli and the Twentieth Century Administrator, *Academy of Management Journal*, Vol. 12, No. 2, 205-212.
- Costache, A, (2003), Aziz Al-Azmeh, Muslim Kingship, Power and the Sacred in Muslim, Christian and Pagan Politics, Tauris, 2001, *J S R I*, No. 4/ Spring, 175-178.
- Çerçi, F, (2015), *Gelibolu'lu Mustafa Âlî, Siyaset Sanatı- Nüşatü's- Selâtin, İnceleme-Sadeleştirme-Metin-Tıpkıbasım*, İstanbul.
- Darling, L T. (2013), (The University of Arizona) *Mirrors for Princes in Europe and the Middle East: A Case of Historiographical Incommensurability, East Meets West in the Middle Ages and Early Modern Times: Transcultural Experiences in the Premodern World* (Berlin, Boston: De Gruyter), 223-42.
- Eravcı, H. M, (2003) "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nusret-nâmesinin Osmanlı Diplomatiği Bakımından Önemi" *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 4, s.5-20.
- Eravcı, H M, (2001), "Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Nüşatü's-Selâtinde 1578-79 Trans-Kafkas Seferine Dair Eleştirileri ve Bunların Tarihi Önemi" *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, C.III, say.I, s. 31-40.
- Ertaş, K, (2008), *Gelibolu'lu Mustafa Âlî'nin Nasihatü's-Selâtin İsimli Eserinin Tenkidli Metni*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı İslâm Târîhi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Fleischer, C H., (1996), *Târihçi Mustafa Âlî : Bir Osmanlı Aydın ve Bürokratı*, çev.: Ayla Ortaç , İstanbul.
- Karaismailoğlu, A, (2010), "Kelile ve Dimne", TDVİA, İstanbul, C.25.
- Kesgin, A, (2015), Machiavelli ve Makyavelizm, *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 1303-8303, Volume 5 Issue 1 June.
- Korkut, Ş, (2012), "Meşşâî Geleneğin Kurucu Filozofu: Farabi", *İslam Felsefesi Tarihi*, Editör: Bayram Ali Çetinkaya, Ankara.
- Kütükoğlu, B, (1989), "Âlî Mustafa Efendi (Hayâtı)", DİA, C.II, İstanbul.
- Levend, A S, (1962), "Siyaset-nameler", T.D.A.Y.-Belleten, Ankara.
- Levend, A S, (1964) "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", T.D.A.Y.-Belleten, Ankara,
- Machiavelli, N, (1941), *Hükümdar*, Çev.Necdet Adabağ, İstanbul.
- Machiavelli, N, (1992), *Machiavelli*, Prens, Çev.Nazım Güvenç, İstanbul.
- Machiavelli, N, (2012), Prens, Çev. Kemal Atakay, İstanbul.
- Pasquino, P, (2009) Machiavelli and Aristotle: The anatomies of the city, *History of European Ideas*, 35. 4, 397-407.
- Harris, P, (2010), Machiavelli and the Global Compass: Ends and Means in Ethics and Leadership, *Journal of Business Ethics*, 93.131-138.
- Şeker, M, (1997), *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-Nefâ'is Fi-Kavâ'idü'l-Mecâlis Adlı Eserin Tahlîli*, Ankara.
- Tekin, T, (1998), *Orhon Yazıtları*, Ankara.
- Tietze, A, (1979), *Mustafa Âlî's Counsel for Sultans of 1581*, Wien.
- Uğur, A, (1987), *Osmanlı Siyaset-nameleri*, Kayseri.
- Vatter, M, (2012), The quarrel between populism and republicanism: Machiavelli and the antinomies of plebeian politics, *Contemporary Political Theory*, volume 11, 242-263.